

KLASSEKAMP PÅ VERS:

POLITISK VISESANG OMKRING FEUDALISMENS KRISE I DANMARK

I FØRSTE HALVDEL AF 1500-TALLET

af Jens Henrik Koudal

1. Indledning.

Politisk visesang er ikke noget nyt fænomen - heller ikke i Danmark - og vi har alle i skolen eller andetsteds sunget politiske viser fra Danmarkshistorien: Fra arbejderbevægelsens ungdom, fra bøndernes højskole- og andelsbevægelse i 1800-tallet, fra borgerskabets "florissante" periode i anden halvdel af 1700-tallet, ja, endog fra 1500- og 1600-tallet.

Har der da altid eksisteret politisk visesang i Danmark? Gennem Saxo kan vi slutte, at det i hvert fald har været tilfældet helt tilbage til omkring år 1200, den periode, hvor feudale træk begynder at præge landet. Men denne artikel hviler på den påstand, at der er et afgørende skel i første halvdel af 1500-tallet. Skellet er betinget af den feudale samfundsformations krise i samme periode. Det er en brydningstid mellem gammelt og nyt, hvor de politiske modsætninger skærpes så voldsomt, at blodig borgerkrig bliver det uundgåelige resultat. Netop på denne tid opstår en helt ny slags politisk visesang: Den politisk-aktuelle vise som vil underrette og øve indflydelse.

Det er visesangens rolle omkring feudalismens krise i Danmark i første halvdel af 1500-tallet, som er hovedemnet for denne artikel. Jeg vil belyse, hvordan den nye politisk-aktuelle visetype blev brugt - men også hvordan andre visetyper brugtes politisk.

Hvad er overhovedet politisk visesang? Hvilke typer og former faldt den i? Hvilke virkemidler anvendtes? Hvordan spredtes og brugtes den? Alt dette kan kun forstås meningsfuldt ud fra dets komplicerede samspil med historien - og for at belyse det må jeg derfor ligeledes gå lidt nøjere ind på den historiske baggrund og karakteren af den feudale offentlighed. Min påstand er, at den politiske visesang må ses som en speciel form for feudal publiceringsvirksomhed, og at den som sådan har haft stor betydning både i form af magthavernes mere repræsentative publiceringsvirksomhed og fordi den for underklassen kunne fungere som en slags "modoffentlighed".

Set i et større perspektiv er der en dyb sammenhæng i tingene. Opkomsten af den nye type politisk visesang netop i begyndelsen af 1500-tallet er ikke tilfældig. Feudalismens krise i samme periode viser frem mod enevældens indførelse i 1660 og feudalismens nedbrydning i 1700-tallet. Dansk kapitalisme indføres gennem en lang og sej proces, der har spæde rødder helt tilbage til den her behandlede periode, begynder at tage fart i slutningen af 1700-tallet for endeligt at konsolideres i det 20. årh. Artiklen (der behandler et emne, som ikke tidligere har været genstand for en mere indgående samlet fremstilling) er disponeret således:

1. Indledning
2. Historisk baggrund
3. Feudal offentlighed, publicistik - og visesang
4. Politisk visesang
5. Den politiske visesangs funktion
6. Visernes spredning og brug
7. Kampen mod underklassens brug af viser som politisk våben
8. Konklusion.

Forståelsen af citaterne på gammel dansk skulle ikke volde problemer, når blot man husker flg. tommelfingerregler for, hvilke bogstaver, der kan erstatte hinanden: t=th=d, f=v=w=u (f.eks. offuer = over), s=z, j=i. Bogstaver fordobles ofte. (I øvrigt lettes forståelsen ved at læse teksten højt). Noteapparat, forkortelsesliste og litteraturliste findes bagest. Da jeg har bestræbt mig på næsten udelukkende at lade noter indeholde henvisninger, kan de springes over ved første gennemlæsning.

2. Historisk baggrund.

Første halvdel af 1500-tallet er i Danmarks historie kendetegnet ved en stærk skærpelse af klassemodsatningerne.¹⁾ Samfundssystemet går op i fugerne, og udviklingen kulminerer med borgerkrigen 1534-36 (populært, men misvisende kaldet "Grevens fejde"). Under feudalismen findes samfundets hovedmodsatning mellem fæstebønderne og godsejerklassen, og borgerkrigens resultat bliver den samlede bondestands (inklusive selvejerbøndernes) nederlag og en konsolidering af feudalismen.

Denne samfundsopløsning har forudsætninger tilbage i 1400-tallet, hvor der finder en godskoncentration sted, som i øvrigt fortsætter gennem hele 1500-tallet. Godskoncentration og stordrift medfører en lagdeling inden for godsejerklassen mellem en høj-

adel og en stedse mere trængt og forarmet lavadel, der mister både jord, len og administrationsstillinger.²⁾ Samtidig er overgangen fra gårdsæde (en slags husmand, oftest uden jord) eller selvejer til fæstebonde blevet befæstet; man regner med, at omkring 1500 var 80-90% af de danske bønder fæstere under kirke, adel eller konge, og kun 10-15% var endnu selvejerbønder. En tredje vigtig forudsætning er fremkomsten af et selvstændigt dansk handelsborger-skab. Hvor svagt og uudviklet det end er i begyndelsen af 1500-tallet, er det alligevel en faktor, der kan gøre sig gældende. Endelig må vi ikke glemme modsatningerne mellem fraktionerne inden for den herskende klasse: Kongen, de verdslige- og de gejstlige godsejere sad hver på nogenlunde en trediedel af landets jord; men her var rig lejlighed til alliancer, rivninger og slagsmål mellem høgene indbyrdes - specielt i opløsningstider.

Kong Hans' vidt berygtede nederlag i Ditmarsken år 1500 markerer indledningen til vores periode og har næsten symbolsk betydning set på baggrund af, hvad der skulle komme: Ditmarsken-bønderne besejrede den langt større adels- og landsknægthær; Sverige benyttede chancen til et oprør og faldt fra den nordiske union; adelige røster beskyldte i forvejen kong Hans for at være borgervennlig, og i Hans' senere år voksede nu modsætningen mellem verdslige og gejstlige godsejere og kongemagten (Ditmarsken hørte formelt under erkebispedømmet Bremen). En gejstligt inspireret vise om Hans' nederlag hoverer:

"...det vaar den herre kong Hans,
hand taffte det slag udi Dytmersken-land,
den sorg, hand fick, den forglemmer hand ret aldrig."³⁾

Disse modsætninger slog imidlertid først ud i lys lue efter 1513, hvor kongemagten i Chr. II's skikkelse forsøgte en alliance med handelsborgerskabet (og lavadelen) vendt mod storgodsejerne. Den poli-

tiske magt overgik efter o. 1517 reelt til en kreds af borgerlige med hollænderinden Sigbrit Villoms og malmkøbmanden Hans Mikkelsen i spidsen.

"Koning Christian udaff Danemarck
hanum wilde ieg giernne prisze,
vor thet iche saa mogitt hans wnde regementt, (onde)
som offuer alle land siigis,
hans adell och raadtt monne hand forsmaa, (råd)
thyranner och throlquinder och skalcke
will hand sin land mett raade."

- sang adelen i 1523.⁴⁾

Men handelsborgerskabet havde ikke den økonomiske baggrund til at bære denne politiske magt. Handelskapitalen kunne ikke akkumuleres, købmændene var til syvende og sidst afhængige af den feudale produktionsmåde og dermed af det merprodukt, som gods-ejerne pressede ud af bønderne i form af landgilde, tiende, hoveri osv. Storgodsejerne var for stærke, og deres oprør 1522-23 fik alliancen til at bryde sammen og Chr. II fordrevet.

Det borgerligt influerede styre erstattedes af et mere decentraliseret adelsregimente med Frederik I indsat som kransekagefigur. Men regimet havde problemer og modsætninger: Frederik I resignerede ikke, men kæmpede for at skaffe kongemagten albuenum. Konfessionelle stridigheder afspejlede det europæiske opgør med pavekirken; stridighederne var i høj grad socialt betinget, men skærpede også modsætningen mellem verdslige og gejstlige godsejere - en modsætning kongen kunne spille på. Bønderne og borgerne reagerede mod den skærpede undertrykkelse, bl.a. ved stadige lokale bondeopstande.⁵⁾ Og bag det hele lå stedse truslen fra Chr. II og hans mægtige forbundsfæller i udlandet.

I en borgerlig vise, formentlig fra o. 1530, klages der over adelsregimentets udbytning af landet på følgende måde:

"O Danmarck, huaar gaar deth nu saa tiil,
ath du est waardenn saa magher, (blevet, mager)
iegh deth ffor sándinghenn sighe will,
iegh haffuer digh kenth saa faffuer; (fager)
nu seer iegh inthed paa thin krop (din)
vdenn blothe skjnd och bene, (skind)
huad sijughe haffuer digh fforteridth op, (syge)
naar skalth du truffuis ighenn?" 6)

På trods af besværlighederne må storgodsejerne med de syv bisper i spidsen have følt decentraliseringen ved tilbagetrængelsen af kongemagten under Fr. I som en stor fordel. Så stor at flertallet ved Fr. I's død i 1533 foretrak ikke at vælge nogen ny konge - for så i stedet at sidde som små konger hver på sit gods. "Bisperepublikken" 1533-34 før hårdt frem mod borgere, bønder og den protestantiske tro. Men denne centralmagts totale opløsning resulterede inden et årstid i åben borgerkrig mellem en borger-bonde alliance i forbund med hansæstaden Lübeck på den ene side (med det erklærede formål at ville genindsætte Chr. II) og godsejerklassen i forbund med hertugdømmerne Slesvig-Holsten på den anden side. Malmøborgerne gik i spidsen med deres revolte i maj 1534, og snart fik de danske borgere og deres lybske forbundsfæller erobret Sjælland, Lolland-Falster, Skåne og Fyn. Kort før de jyske bønder i september fulgte eksemplet og gjorde åbent oprør under Skipper Clements ledelse, måtte gods-ejerne indse deres fejltagelse: I juli 1534 valgte de jysk-fynske godsejere atter en konge (Chr. III), der kunne lede nedkæmpelsen af modstanderen og på længere sigt sikre samfundsstabiliteten. (Det holdt hårdt at få den katolske del af godsejerne til at acceptere den overbevist lutheranske hertug som konge - men her måtte enkeltpersoner vige for den overordnede klasseinteresse). De jyske bønder, hvoraf selvejerbønderne gik i spidsen, lod overalt herregårdene gå op i luer, og efter at en lidt for ivrig adelshær var blevet slået af bondehæren i oktober, var hele Nørrejylland, Vestjylland ned til

Varde og Østjylland til Gudenåen i Skipper Clements magt. Men Lübeck faldt bondeoprøret i ryggen og sluttede separatfred med den vestdanske adel, som herefter havde frie hænder til at lade sine tyske landsknægte nedkæmpe bønderne. Da ro og orden var genoprettet vest for Lillebælt i jan. 1535, anede den opportunistiske skånske adel under ledelse af storgodsejeren Tyge Krabbe hvad vej vinden blæste. Den allierede sig med svenskerne og faldt fra borgerpartiet og Lübeck, som den tidligere havde svoret troskab - et forræderi, der gav højlydt ekko i

en række stridsskrifter. En adelig vise fra denne tid siger om stemningen i borgernes landsknægthær bl.a.:

"Der robte iche andet i Marchus Miers hob
end: 'Den danske adel wille vj knappe aff, (vi)
derfore ere wj forsamblet.'
Den euige Gud hand were disz loff,
dj finge det iche fremmedt." 7)

Chr. III's hær kunne herefter sætte over til Fyn og efter slaget ved Øksnebjerg juni 1535 marschere mod København, som blev sultet ud efter ca. et års



Spøttrup i Salling, Viborgbispens borg. - Eroret og afbrændt af de jyske bønder under grevefejden.

belejring. Men da borgerkrigen var ovre, da borgere og bønder var nedkæmpet, måtte godsejerne i 1536 betale prisen for deres sejr: Protestantismens indførelse betød kongemagtens inddragelse af de gejstlige godsejeres mægtige jordegods. Herved centraliseredes styret, og kongens magt øgedes. Omkring midten af århundredet var samfundssystemet "normaliseret", hvad der var i den samlede godsejerklases overordnede interesse. Feudalismen konsolideredes for en tid på baggrund af en magtforskydning i godsejerklassen til statsmagts fordel.

Til slut et par ord om den videre udvikling frem til 1800 for at antyde en større sammenhæng. Den danske feudalismes næste krise viste sig i årene 1630-60, godt hjulpet af de store europæiske opgør i samme periode. Især de københavnske storkøbmande havde gennem ågervirksomhed og profitable krigsleverancer sikret sig en betydelig magtstilling (i form af pantebreve) på den forgældede adels bekostning. Krisen overvandt gennem et militær-bureaukratisk statskup ved enevældens indførelse. Feudalismen blev reddet i 1660 ved at udvide sit klassegrundlag - handelskapitalisterne fik adgang til at blive godsejere - samt ved en yderligere centralisering og bureaukratisering af regimet. Men parallelt med afstivningen af feudalismen gennem optrapning af magtapparatet fandt der en stagnation af produktivkræfterne sted, som delvis var betinget heraf, og som bevirkede at godssystemet i begyndelsen af 1700-tallet var i uhyjælpelig krise. Der var kun en vej frem: Afviklingen af den feudale produktionsmåde, som det skete i perioden efter 1760.

Hermed var vejen for kapitalismen beredt.

Det danske handelsborgerskab forsøgte gennem alle disse tre århundreder økonomisk og politisk at skaffe sig bedre betingelser for sin handel og sin kapitalophobning - dels i konkurrence med dels underordnet den europæiske handelskapital. Men denne kamp

blev aldrig systemoverskridende; handelsborgerskabet magtede hverken økonomisk eller politisk at slå sig igennem, det indkapsledes i den feudale produktionsmåde, som det til syvende og sidst var afhængigt af. Først i slutningen af 1700-tallet var de betingelser til stede, som kunne give handelskapitalen en afgørende rolle i overgangen til den egentlige, industrielle kapitalisme: Bondefrigørelsen, skabelsen af en klasse af besiddelsesløse landarbejdere, den enevældige stats relative autonomi og de gunstige handelskonjunkturer.

Perioden i første halvdel af 1500-tallet markerer altså på én gang indledningen til feudalismens sidste periode og de første spæde kim til kapitalismen. Her findes for første gang et nationalt dansk handelsborgerskab af en vis, omend beskeden, styrke, der forsøger at gøre sig politisk gældende. Naturalieøkonomi afløses af pengeøkonomi inden for samfundets øverste lag. Og efter nedkæmpelsen af bønderne og deres allierede i borgerkrigen 1534-36 er vejen åben for den hoveriforøgelse og den skærpelse af udbytningen (hals og håndsret, birkeret, stor-drift og andre godsejerprivilegier), som lægger grunden til feudalismens nedbrydning i 1700-tallet.

3. Feudal offentlighed, publicistik - og visesang.

Det feudale samfund var et strengt hierarkisk samfund. I den katolske kirkes selvforståelse havde Gud gennem Skt. Peter overdraget magten på jord til paven. Denne indsatte konger og fyrster, der forle-nede jorden ud til vasaller, som så igen forle-nede jorden til underlensmænd osv. ned til fæstebonden eller den livegne bonde. Så skematisk var hierarkiet ikke i praksis, og vi kan i Danmark iagttage et kompliceret net af under- og overordningsforhold mellem personer og stænder, mellem den gejstlige og den verdslige sfære - alt sammen juridisk stadfæstet af statsmagten og ideologisk af kirken (dvs. Gud). De fire stænder, gejstligheden, adelen, borgerne og bønderne fik formelt af statsmagten tildelt privilegier og pligter og dermed deres placering i samfundspyramiden. I dette samfundssystem var det derfor næsten umuligt at skelne mellem ejendom og lån/ besiddelse. Besiddelse og magtudøvelse skete i en højere myndigheds navn.

Det faktum at privat og offentlig myndighed er umulig at skille ad betinger karakteren af den feudale offentlighed, som er meget forskellig fra vore dages borgerlige offentlighed. Visesangen er på forskellige måder et led i den feudale offentlighed, og vi skal derfor betragte dennes fremtrædelsesformer i vor periode lidt nøjere.

Siden Jürgen Habermas' disputats¹⁾ har det været almindeligt at identificere feudal offentlighed med repræsentativ offentlighed. Herved forstås magthavernes offentlige repræsentation af magt. Det er vigtigt at forstå, at offentligheden i højmiddelalderen ikke var en særlig sfære med særlige institutioner adskilt fra det private - men snarere en slags statussymbol knyttet til en person eller en stand. (Magthaverne var kongen, kirken og adelen, og heraf var det kun gejstligheden, der havde et

bestemt lokale til sin repræsentation, nemlig kirkebygningen). Den personlige indehaver af magten repræsenterer sin status offentligt, "...han viser seg, framstiller seg som legemliggjørelse av en eller annen 'høyere myndighet'." ²⁾ Udfoldelse af repræsentativ offentlighed er knyttet til personens attributter (våbenmærke, klædedragt, gebærder, tiltaleformer osv.), men viser sig også gennem turneringer, optog, gudstjenester, prægtige fester og på mange andre måder. I vores periode kan man f.eks. tænke på ceremoniellet omkring herredagene, på Chr. II's bryllup i 1515 og på kroningsfestlighederne omkring kongeskift. Ikke mindst Chr. III's kroning i aug. 1537 blev markeret med al det ceremoniel og den pragt, som det sømmede sig for sejrherren i en lang og blodig borgerkrig.

Fandt der da slet ikke nogen sproglig kommunikation sted mellem samfundsgrupperne? Jo, der fandtes faktisk, hvad jeg helt bredt vil kalde en publiceringsvirksomhed. Den fandtes til en vis grad allerede inden vor periode, men her tog den et stort opsving - og det er som led i dette opsving de politiske viser skal ses. Ved en publicistisk proces forstås en speciel form for kommunikation, hvor der anvendes et medium, der tjener til mangfoldiggørelse: En afsender sender sit budskab gennem et medium til en adressat. ³⁾ Magthavernes publiceringsvirksomhed kunne indgå i og understøtte magtrepræsentationen, mens underklassens publiceringsvirksomhed kunne have den stik modsatte funktion. I vor periode finder der både en skriftlig (håndskreven/trykt) og en mundtlig publicering sted - evt. en blanding af begge dele. Afsenderen kan være en gruppe eller en enkeltperson, mens adressaten altid er en gruppe (evt. hele folket). Hvis vi anlægger en klassemæssig betragtning, kan man se, at underklassen udelukkende anvender mundtlig publiceringsvirksomhed (fortællinger, folkesange osv.), mens overklassen

både bruger mundtlig og skriftlig publicistik. De episke middelalderballader er et eksempel på de højere lags mundtlige publicistik, mens håndskrevne viser og flyveblade er eksempler på skriftlig publicistik. I det følgende taler jeg om publicistik i al almindelighed; først til sidst i dette afsnit omtales bøndernes mundtlige publicistik eksplis- cit.

Vi kan i vor periode, som jeg nu vil fokusere på, skelne mellem tre forskellige former for publiceringsvirksomhed, nemlig kancellipublicistik, litterær publicistik og handelskapitalisternes interne publicistik. Kancellipublicistik og litterær publicistik kendes gennem hele den tidligere feudalisme; men der udvikles nye former i begyndelsen af 1500-tallet. Handelskapitalisternes mere interne publiceringsvirksomhed kendes derimod i Danmark først omkring vor periode; som det vil fremgå nedenfor er den hverken en ægte feudal publiceringsform eller helt offentlig, og den vil derfor kun blive berørt kort for at antyde et perspektiv.

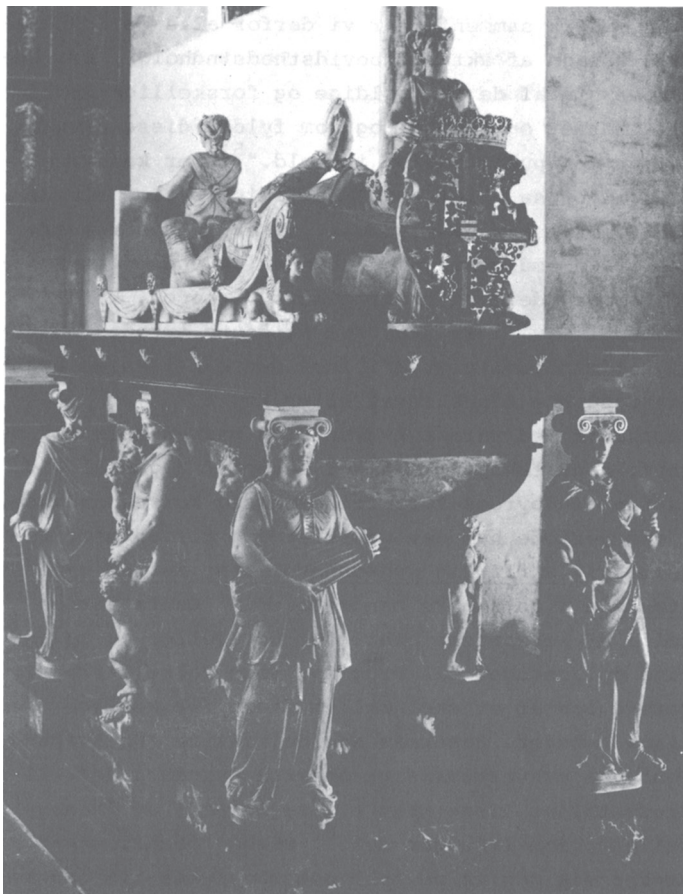
Kancellipublicistikken udgår fra en institution og viderebringer budskaber fra denne og specielt fra dens leder.⁴⁾ I Danmark havde kongen og hertugerne af Slesvig-Holsten, men også andre førende godsejere (f.eks. bisperne) sådanne kancellier. Adressatgruppen kunne være bredere eller mere snæver ("åbne" contra "lukkede" breve). Manglende læsefærdighed var ingen hindring: Ofte skrev kongens kancelli til f.eks. herredsfogederne, der så lod skrivelsen oplæse på tingene landet over for hele folket. Fra begyndelsen af 1500-tallet begyndte en del af kancellipublicistikken at blive trykt, og vi ser fremkomsten af de mange propaganda- og stridsskrifter.

Den litterære publicistik henvender sig ligesom kancellipublicistikken til alle befolkningsgrupper - omend på forskellig måde. Günter Kieslich definerer

begrebet således: "Under samlebegrebet litterær publicistik sammenfatter vi derfor alle de 'offentlige udsagn af aktuelt bevidsthedsindhold', som benytter sig af de mangfoldige og forskellige litterære former og forlæg, og som fylder disse givne former med publicistisk indhold."⁵⁾ Der kan være tale om prosa eller rimet publicistik. Den rimede publicistik kan have form af viser, digte, remser, satiriske omdigtninger af bønner og andre liturgiske former, dele af rimkrøniker, versepos, korte skuespil osv.⁶⁾ En stor del af dette spredes mundtligt ("mundpublicistik"); men det kan i vores periode også ske håndskrevet eller trykt.

Parallelt med varesamkvemets og markedernes opkomst havde handelskapitalister i Europa fra gammel tid haft en indbyrdes forretningsmæssig korrespondance. I vor periode har det udviklet sig til en mere regelmæssig skriftlig nyhedsudveksling mellem handelsstandene i de større handelsbyer.⁷⁾ Dette var en følge af købmandens behov for pålidelige og nøjagtige oplysninger til brug for sine kalkulationer. Dermed opstår et skel mellem flere forskellige slags nyheder. Habermas skelner mellem "Nachrichten", de erhvervsmæssigt omsatte nyheder, der tilfredsstiller visse krav til saglighed, og "Neuigkeiten", som ikke gør det.⁸⁾ Disse "Nachrichten" hævder sig dog endnu ikke som modstykke til den repræsentative offentligheds kommunikationsformer; først da de i slutningen af 1600-tallet gøres alment tilgængelige for publikum i form af en borgerlig presse ude i Europa, begynder den repræsentative offentlighed at nedbrydes.

De tre forskellige former for publiceringsvirksomhed, som her er opstillet, overlapper til en vis grad hinanden. Kancellipublicistikken kan i nogle tilfælde anvende litterær publicistik. Det ses f.eks. med viserne. Karl-Ivar Hildeman har i sin disputats påvist, hvordan de svenske konger allere-



Frederik I's gravmæle i Slesvig Domkirke.
(Udført 1551-55 af Cornelis Floris). -
Også et eksempel på repræsentativ offent-
lighed.

de i 1400-tallet (og ind i vor periode) udfoldede en systematisk propagandavirksomhed, hvori også politisk-aktuelle viser indgik.⁹⁾ Noget lignende gør sig gældende i Danmark efter 1500, som det senere skal omtales.

Pointen i alt dette er nu følgende: Omkring år 1500 opstår der i Danmark en ny type viser, nemlig den politisk-aktuelle vise. Disse viser er som regel ikke æstetisk-litterære mesterværker; de er udsprunget af den politiske situation og vil øve indflydelse på samtiden som bærere af nyheder og meninger. De indgår i den feudale offentlighed som en ny type publicistik (hvad enten de spredes skriftligt eller mundtligt). Flertallet af viserne er en slags litterær publicistik, men nogle af dem indgår i kancellipublicistikken.

Hvad er det da nøjere for en ændring, der sker med den feudale offentlighed i Danmark i første halvdel af 1500-tallet - og hvorfor? Hvilken betydning har det for visesangen?

En af de mest afgørende begivenheder er bogtrykkerkunstens opfindelse. Den kom til Danmark i slutningen af 1400-tallet, og kirken gik i spidsen med dens udnyttelse. Det første tryk i Danmark er formentlig Johan Snell's Odense-breviarium fra 1482.¹⁰⁾ 1489-1510 drev Gotfred van Ghemen i København det første danske trykkeri. Kirken fik trykt missaler, breviarier og opbyggelige bøger, og fra 1505 fulgte verdslige lovbøger. Men hurtigt fandt man ud af, at bogtrykkerkunsten kunne blive et mægtigt middel til agitation og propaganda i takt med den skærpede politiske situation. Det gjaldt for så vidt allerede de opbyggelige skrifter, den danske rimkrønike o.l.; men det tog et opsving med de politisk-religiøse stridsskrifter omkring Chr. II's fordrivelse, reformationsstridighederne og Grevefejden. Blandt disse agitationsskrifter finder man også trykte viser og reaktioner på sådanne. De

første overleverede verdslige dansksprogede viser tryktes i Malmø 1530; men nogle tysksprogede flyvebladviser er ældre.

Et enkelt eksempel, nemlig borgerkrigen 1534-36, illustrerer den feudale offentligheds publicistik, samt hvorledes bogtrykkerkunsten og visesangen indgik heri. Borgerkrigen var kulminationen på årtiers voksende spænding mellem samfundsgrupperne, og ingen anden begivenhed i perioden giver anledning til en sådan strøm af politisk publicistik. Vi finder genoptryk af ældre skrifter i propagandaøjemed, krigserklæringer, anklage- og forsvarsskrifter på prosa og vers, prosaberetninger og flyvebladviser om krigsbegivenheder, propagandavisers, smådevisers - og mere til. Disse stridsskrifter blev oftest trykt, og viserne indgik heri som et naturligt led.¹¹⁾ Men specielt viserne spredtes også mundtligt. Agitationen var rettet til mange samfundslag: Til de høj-lærde og adelen, til udlandet, til borgere, landsknægte og jævne lag. Og sproget var latin, dansk eller høj- og plattysk alt efter adressaten. På det mentale område kan man i senmiddelalderen og specielt i vor periode spore en ny holdning til samfundet og virkeligheden. Tidligere veg enkeltpersoner og grupper tilbage for enhver form for individuel, offentlig fremtræden og bekendelse - når den gik ud over kirkelige og erhvervsmæssige konventioner og ritualer.¹²⁾ Individet gik i ét med sin stand, samfundet var et hierarkisk stændersamfund, hvor Gud havde tildelt enhver sin rette plads. Nu begynder mennesker og samfundsgrupper at ytre sig om aktuelle begivenheder, og litteraturen tages i agitationens og kritikens tjeneste. Sprogligt kan man følge, hvordan det middelalderlige begreb om det aktuelle (actualitas/actualis) veksler fra at betyde "det faktiske", "det virkelige", og til at betyde "det virkeliggjorte" eller "det vigtige" (interessebestemt). Det aktuelle, virkeligheden,

forstås ikke længere som en evigt varende tilstand, men mere punktuelt som specielle virkeliggjorte tilstande.¹³⁾ De historiske ballader, som vi kender dem fra Sv. Grundtvigs "Danmarks gamle Folkeviser", ophørte stort set med at opstå sidst i 1400-tallet. I dem blev historiske og politiske begivenheder til syvende og sidst gjort til heltepos (og deres evt. politiske tendens smeltede sammen hermed). I vor periode tager viser med historisk indhold ganske vist til - men forvandlet til politisk-publicistiske viser, der vil underrette og øve indflydelse. Parallelt hertil opstår ved siden af de forskellige middelalderlige teaterformer (skolekomedier, bibelske dramaer, mysteriespil) det polemiske tendensdrama. Bogtrykkerkunsten sprænger de gamle rammer for udbredelsen af teater og litteratur (incl. visers). Men den forandrer også viserne. Den trykte form og det berettende, politiske indhold løsner den tidligere så nære forbindelse mellem vers og melodi og fører i nogle tilfælde til usangbare strofer med mange detaljer.¹⁴⁾

I vores periode, der er en overgangstid mellem gammelt og nyt, forvandler den gamle historisk-episke ballade sig altså til et medium for nyheds- og meningsfremførelse, og der opstår en ny type agiterende politisk-aktuel vise. (Ganske vist findes der eksempler på ballader med fremtrædende politisk tendens før vor periode og også enkelte rent episk-historiske ballader fra 1500-tallet, så skellet er ikke knivskarpt. Men skal det sættes med nogen præcision må det blive o. 1500). Hverken publicistik eller propaganda var nye fænomener i den politiske kamp; det nye er den fremtrædende stilling, visen får som publicistisk og propagandistisk medium i begyndelsen af 1500-tallet. Tidligere i middelalderen havde kirken f.eks. brugt altertavlen og den liturgiske sang som to væsentlige offentligheds- og agitationsmedier, nu bruger selv gejstlige kred-

se den verdslige visesang.¹⁵⁾

Den ændring af den feudale offentlighed først i 1500-tallet, som jeg har skildret ovenfor, har sammenfattende sin forklaring i den samfundsmæssige udvikling. Klasse modsætningerne skærpes i denne periode, og samfundssystemet går op i fugerne. Der er vokset større byer og et standsbevidst borgerskab frem, bønderne reagerer på den skærpede udbytning og gør oprør, storgodsejerne fordriver kongen og befæster deres magt, udenlandske magter blander sig direkte i danske forhold. Med religionsstridighederne vakler selv samfundets religiøse overbygning som følge af alt dette. I denne store klassekamp, der har paralleller i hele Nordeuropa, og hvor bredere lag end før aktiviseres politisk, tages alle midler i brug. Ikke mindst bogtrykkerkunsten viser sig velegnet til agitation og propaganda, og der opstår en ny politisk visetype til samme formål. I følge med de mange tyske landsknægte i Danmark skyller der en flod af tyske og tyskpåvirkede viser af mange slags ind over landets grænser, og gruppen af landsknægte bliver sammen med andre farende folk af enhver slags vigtige bærere af den nye politiske vise.

Endelig noget om underklassens publicering, kultur og visesang.

I en stor og tankevækkende note til afsnittet om repræsentativ offentlighed¹⁶⁾ gør Habermas opmærksom på, at der til den traditionelle feudale form for magtudøvelse også hørte fremstillings- og fortolkningskompetance over for det, der gjaldt som "den gamle sandhed". Nye samfundsmæssige begivenheder fortolkes, når de overtræder en bestemt tærskel for den traditionelle viden, som "mærkelige", som tegn og undere. Der skelnes ikke mellem historiske begivenheder og naturbegivenheder, hvad endnu det 15. århundredes flyveblade vidner om. Flyvebladene var bestemt til fortælling og oplæsning, forsang og

fællessang. "Dermed blir ny-heten ("Neuigkeit") unndratt 'nyhetens' ("Nachricht") historiske sfære og - som under og tegn - ført tilbake til den representasjonssfære hvor folkets ritualiserte og seremonialiserte deltakelse i offentligheten bare utgjør et bifall..."¹⁷⁾ Men når Habermas er på nippet at konkludere, at folket derfor er ude af stand til at danne sig en selvstændig mening, er han galt på den. For det første er der grænser for, hvor stor betydning flyveblade o.l. i det 15. (og 16.) århundrede havde for underklassen (der ikke selv kunne læse). For det andet - og vigtigere - overser Habermas, at underklassen allerede i middelalderen udtrykte sig gennem mundtlig publiceringsvirksomhed i form af fortællinger, remser og folkesange, som den herskende klasse ikke kendte eller ville kendes ved. Det er utvivlsomt rigtigt, at bønderne ikke kunne gennemskue begivenheder og intriger på stats- og hofplan. Men de kunne ikke være i tvivl om de grundlæggende samfundsforhold, som de mærkede på deres krop, f.eks. at det var godsejerne, der stod bag den daglige udbytning i form af landgilde, tiende, skatter osv. (Hermed være ikke sagt, at bønderne havde klassebevidsthed i moderne forstand). Folkets "selvstændige mening" - og dets protest - viser sig gennem dets nid-, smæde- og skæmteviser, gennem folkesange, ordsprog, rim og remser, gåder, sagn og eventyr. Michail Bachtin taler om, hvad han kalder en folkelig "latterkultur".¹⁸⁾ Her anvendtes litteratur, dans, gøgl og sang som et lattervækkende våben vendt mod overklassens autoritære alvor. I denne latterkultur anvendtes skæmt, groteske, parodi og lignende midler til at overvinde frykten for autoriteterne og naturkræfterne. (Den var i øvrigt ikke nogen ensartet masse, men præget af regionale, religiøse, køns- og standsmæssige forskelle). Latterkulturen udfoldede sig især i forbindelse med fester - både de større (fastelavn, midsummer, jul)

og allehånde mindre, festlige sammenkomster. I denne sammenhæng kunne underklassens mundtlige publiceringsvirksomhed, incl. viserne, fungere som en slags "modoffentlighed" til den repræsentative offentlighed og dennes publicistik. Ganske vist fremtræder produkterne ofte i forvrænget form - men også underklassen havde en udtryksform og en kultur, der var betinget af sit klassetilhørsforhold.



Tyske bønder. Efter kobberstik af Sebald Beham, 1546.

4. Politisk visesang

Jeg har hidtil anvendt begreberne "politisk vise-sang" og "politisk-aktuel vise" uden at præcisere dem nøjere. Det vil der nu blive rådet bod på. Sagen kompliceres af de mange forskellige typer sang i tiden, af forskellen på visesangen i de eksisterende klasser/stænder/miljøer og af uklarhederne omkring ordet "politisk".

Nedenfor har jeg skematisk forsøgt at give et samlet billede af, hvad de forskellige befolkningsgrupper sang i Danmark i første halvdel af 1500-tallet (se skemaet).¹⁾

(Et sådant skema må naturligvis tages med forbehold, da det på mange punkter repræsenterer et skøn. Skemaet kan ikke entydigt opstilles efter klasser eller stænder alene; man er nødt til også at inddrage miljøer på grund af det enhedspræg, der er over landet, købstaden, hoffet og kirken samt på grund af forskellen mellem land og by. I skemaet er f.eks. lavadelen ikke placeret noget bestemt sted. Den tjente ved hoffet eller hos højadelen, besad forskellige administrationsstillinger eller ejede smågodser på landet, som den dyrkede næsten på lige fod med bønderne. Netop ved at være spredt over alle grupperinger i skemaet kom lavadelen til at opfylde en formidlerrolle mellem overklassens og underklassens kultur. (Det samme gælder til en vis grad også den midterste gruppe). Endvidere må det nævnes, at der ganske vist har været ballader, der blev sunget af adel og bønder; men at der også har været mange ballader, der kun blev sunget af adelen, og nogle, som kun bønderne sang.²⁾ Balladerne må dog især have hørt hjemme i adelens (ikke mindst lavadelens) miljø, og under alle omstændigheder har både adelen og bønderne gennem den levende traditions- og omformningsproces præget balladerne på hver deres måde. I øvrigt er grænserne ikke altid så skarpe, som

Kirken og det lærde miljø	Hoffet(-rne) og de større godsejere (gejstlige eller verdslige)	Tidl. studenter, peblinge, omvandrende kræmmere, tiggere, landsknægte, sømænd o.l.	Købstads- miljøet	Landsby- miljøet
Flerstemmig verdslig og gejstlig sang: Messer, motetter, koralbearbejdelser, franske chansons og andre verdslige sange				
Enstemmig gejstlig sang (katolsk og protestantisk): Gregoriansk sang (inkl. hymner, processionssange, folkelige cantioner), Mariaviser, salmer				
		Vagantpoesi, makaroniske viser		
			Mestersang	
	Ballader (= "Danmarks gamle Folkeviser")			
	Skæmteviser			
	<u>"Kæmpevisens efterklang", de nye lyriske viseformer: Andelige, verdslige, historiske</u>			
		Landsknægtviser og andre tysksprogede viser		
				Forskellige arbejds- sange, rituelle sange (f.eks. Bødsklager) o.l.

skemaet kunne give indtryk af; f.eks. kan man finde skæmteviser i adelsvisebøger og tysksprogede viser i hofmiljøet.)

Politik er klassernes kamp om statsmagten og dermed om magten i samfundet. Spørgsmålet er nu, hvornår en vise er politisk. Det er den, når den indgår som et middel i samfundsgruppernes magtkamp - dvs. det er til syvende og sidst en vises funktion, dens brug, der gør den til en politisk vise. Ganske vist kan en vise lettest bruges politisk, når den har en politisk tekst; men det er ikke ubetinget nødvendigt. Visen kan få politisk betydning af andre grunde, f.eks. på grund af dens melodi, omstændighederne omkring dens afsyngelse osv. Wolf Biermann (der nok skulle have forstand på politisk visesang) siger vist noget almentgyldigt med følgende:

"Det er jo den forunderlige virkning, som politiske sange kan have, at de på en så håndfast måde kan sætte massernes følelser, forhåbninger og lidenskaber på begreb, at de sætter mennesker i stand til at nyde deres begejstring. Derfor er sangene så frygtet af de herskende. Det vil sige, de frygter ikke sangene selv, men de af folkets akutte lidenskaber som eksisterer og som gennem sangene bliver provokeret frem, og som således kommer frem til overfladen." 3)

Hvis vi tager "politik" i den bredeste betydning, er næsten al den sang, der er opført i skemaet, på den ene eller anden måde politisk: Hoffets og de største kirkers flerstemmige sang er et led i magthavernes repræsentative offentlighed, den enstemmige kirkesang indgår når alt kommer til alt i den religiøse ideologi, som tjener magthavernes interesser etc. Selv om der er en sandhed heri, er det alligevel uhensigtsmæssigt at operere med en så bred definition på politisk visesang i det følgende. Nedenfor anfører jeg derfor kun de viser, der i snævrere forstand er denne artikels emne, nemlig viser, hvis tekst omhandler politiske personer og begivenheder i Danmarks historie 1497-1540, og som

er blevet til i første halvdel af 1500-tallet. Altså periodens overleverede politisk-aktuelle viser. (I resten af artiklen vil der primært blive henvist til numrene i denne liste).

(Se listen nedenfor).

Ud over disse 47 overleverede viser kender vi titlen på adskillige viser, som nu er gået tabt: En gammel kgl. dansk bryllupsvise, som blev genoplivet ved Chr. II's bryllup, en vise kaldet "Sigbrits vise" samt to tyske viser fra borgerkrigen 1534-36, dels én om slaget ved Øksnebjerg dels én om rigsrådets forræderi.⁴⁾

(Den anførte liste kunne muligvis suppleres, specielt med fremmedsprogede viser, som findes trykt (eller utrykt?) så mange forskellige steder. Det kan desuden være svært at skille politiske viser fra den bredere kategori af historiske viser, dvs. alle viser hvori der indgår eksisterende personer og fænomener eller faktiske begivenheder. Det kan være svært at skille viser fra digte og remser. Endelig er det netop i vor periode svært at afgøre, om en katolsk eller protestantisk sang har aktuelt politisk sigte. Det er dog ikke mit indtryk, at listen på denne måde kunne suppleres med særlig mange sange, og i hvert fald er den tilstrækkelig til at illustrere de forskellige typer politiske viser i tiden).

Ud over de knap 50 politisk-aktuelle viser, som er overleveret fra perioden, må vi ikke glemme, at man jo også har sunget ældre viser, f.eks. historiske ballader og skæmteviser. Denne visesang kan udmærket have haft en politisk funktion i vor periode, som det vil blive berørt i næste afsnit.

De politiske viser, jeg har stillet op i listen, kan inddeles i de tre genrer, som forskningen traditionelt har regnet med, nemlig historiske ballader, "kæmpevisens efterklang" og skæmteviser - hvortil kommer fremmedsprogede viser.

<u>Nr.</u>	<u>Navn</u>	<u>Førstelinie</u>	<u>Omhandler</u>	<u>Nyere udgave</u>
1.	Kong Hans og Sten Sture	"Stor lycke er ingen eye dom"	1497	DV 1
2.	Ditmarskerne og kong Hans	"Wille gi hören einen nien sang"	1499	Liliencron, II, nr. 212
3.	Kong Hans i Ditmarsken	"Koniingh Hans siider ii siin egenn stoffue"	1500	DgF 169
4.	Nederlaget i Ditmarsken	"De fule haffue fanget saa underligt it raad"	1500	DgF 170
5.	Slaget ved Hemmingstedt ("Wat in hundert jaren..")	"Alse men schref dusent ver- hundert unde ver"	1500	Liliencron, II, 213
6.	Slaget ved Hemmingstedt (fragment)	"Dre dage vor sunte Valentin"	1500	Liliencron, II, 214
7.	Slaget ved Hemmingstedt (fragment)	(...) "De Dytmarschen vasteden unde deden ere bicht"	1500	Liliencron, II, 215
8.	Slaget ved Hemmingstedt	"An einem mandage na sunte Valentin"	1500	Liliencron, II, 216
9.	Slaget ved Hemmingstedt	"Der herr hest sik erbarmet"	1500	Liliencron, II, 217
10.	Slaget ved Hemmingstedt	"De könig wol to dem hertogen sprak"	1500	Liliencron, II, 218
11.	Slaget ved Hemmingstedt	"De wolgebarne könig ut Denne- marken red"	1500	Liliencron, II, 219
12.	Slaget ved Hemmingstedt	"Wille gi hören ein nien sang"	1500	Liliencron, II, 220
13.	Sten Sture d.æ. og dal- karlene ("Sturevisen")	"Konegh Hans han sitter uppå Stockholms slott"	1501-02	Ek og Blomberg, nr. 59
14.	Tyge Krabbe i Skåne	"Her Oghe hand sidder i Swerig"	1510	DgF 171
15.	Den lybske krig	"Do Klaus Hermelin dat vernam"	1511	Liliencron, III, 263
16.	Hans Faaborg (Skriver)	"Hans Scriffuer hand tiener i Kongens Gaard"	1516	DV 2
17.	Slaget ved Brännkyrka	"Swerighis menn achtar iagh att loffwa"	1518	Hyltén-Cavallius og Stephens, nr. 18
18.	Chr. II i Sverige	"Vylle y lyde och høere"	1520	DgF 172
19.	Stockholms blodbad	"Natus quidam Rex est Dacus"	1520	Hyltén-Cavallius og Stephens, 19
20.	Slaget ved Brunnbäck ("Dalvisen") (fragment)	"Kung Gustaf uti halmskrinda låg"	1521	Hyltén-Cavallius og Stephens, 20
21.	Kong Gustav og dalkarlene ("Vasavisen")	"Konung Göstaf rijder till Dalarne"	1521	Hyltén-Cavallius og Stephens, 21
22.	Chr. II's onde regimenter	"Huem Gud giffuer land och riige"	1523	DV 3
23.	Chr. II og adelen ("Ørnevisen")	"Alle smaa fogell y skoenn er"	1523-31	DgF 173
24.	Adelsregimenter	"O Danmarck huaar gaar deth nu saa tiil"	1523-31	DV 4

25.	Chr. II's (?) klage	"Jeg wor mig wdreffuen aff Suerigis riige"	1523-31(?)	DV 5
26.	Lærken	"Lærcken hun siunger all først om Aar"	1523-33	DV, V, s. 202-04
27.	Klaus Kniphof ("Ein nige ghedichte...")	"Vele wonders mach me horen szagen"	1525	Liliencron, III, 395
28.	Klaus Kniphof ("Kniphaves led")	"Hamborch du gude stede"	1525	Liliencron, III, 396
29.	Klaus Kniphof ("Van Kniphof siner legend")	"Wil gi horen ein nie ghedicht"	1525	Liliencron, III, 397
30.	Dronning Elisabeths død	"O rad van avontueren"	1526	Liliencron, III, 399
31a.	Chr. II's anger	"CHRIST Godt ick wil dy dancken"	1526-30	Danske Saml., I, 173-76
31b.	Chr. II's anger	"Christe gudt ieg vill dig ære"	1526-30	DV 6
32.	Doktor Staagefyr	"O Herre Christ hwor wiil thett gaa"	1530	DV 7
33.	Lektor Povl Vendekåbe	"Saa mange ere gudtz lønlige domme"	1530	DV 8
34.	Antikristen og hans tilhængere	"Wille i giffue liwdt oc merke meet sinde"	1530	DV 90
35.	Munkenes falske handel	"Muncken tencker han seg ett raadt"	1530	DV 91
36.	Salmer og lovsange ("Munkens klage")	"Psalmer oc loffsange erre optengt"	1530	DV 89
37.	Munkekappen	"O Cappe, du est aff Dieffuelin skafft"	1530-31(?)	DV 92
38.	Chr. II og ditmarskerne (2 versioner)	"Wille gi hören einen nien ge- sang" & "Dar is ein nie rad geraden"	1531	Liliencron, III, 434a & 434b
39.	Junker Balzer	"Ein nie led wi heven an"	1531	Liliencron, IV, 435
40.	Løgn og sandhed	"I fordom tiid vor sandhed mechtig oc bold"	1533	DV 9
41.	Tyge Krabbe og Marcus Smed	"Hielp milde Gud fader i himmerig"	1534-35	DV 12
42.	Grevens fejde	"Alt Øffuerigheds wold at være"	1534-36	DV 10
43.	Det danske rigsråds for- svar ("Ein nye leeth...")	"O godt, watt moth men wonders lernen"	1535	Paludan-Müller: Akt- stykker, II, 197-204
44.	Slaget ved Øksnebjerg	"Vnnd wille gy hoern ein nie Gedicht"	1535	Herm. Möller, s. 59-62
45.	Kongen af Danmark ("Dennmarcker- Lied")	"Wer da stuermen und streytten wil"	1535-36	Herm. Möller, s. 63-66
46.	Oprør i Norge	"Falskhed och foræderi"	1535-36	DV 13
47.	Fruen i Odense	"Ieg veed huor en frue hun er"	1537-39	Grüner-Nielsen: Danske Skæmteviser, nr. 86

Balladerne er sikkert oprindelig blevet til i høj- og lavadelige kredse. Det er episk-lyriske viser oftest i to- eller fireliniede strofer med omkvæd. I begyndelsen af 1500-tallet havde nogle af dem også vundet indpas i de lavere befolkningslag. Viserne levede altså stadig; men på denne tid døde nyproduktionen ud, fordi de sociale betingelser, der oprindelig bar genren var borte. De få historiske ballader, der opstod i 1500-tallet, er gennemtrængt af en ny ånd, de er politisk-aktuelle, som jeg tidligere har skildret det (afsnit 3). Det er netop disse, der er anført i listen: Sv. Grundtvig medtager i "Danmarks gamle Folkeviser" vores nr. 3-4, 14, 18 & 23 (men heraf er i hvert fald nr. 4 og vel også nr. 18 ikke egentlige ballader).

Ballade-genren erstattedes i det 16. årh. af det, man siden Sv. Grundtvig har kaldt "kæmpevisens efterklang". Gruppen er broget og spænder over meget forskelligartede visetyper fra o. 1500-1800. Nils Schiørring skelner i sin disputats om efterklangen mellem: (a) Bibelske, gudelige og moralske viser, (b) verdslige viser og (c) historiske viser.⁵⁾ Blandt disse historiske viser findes en betydelig del politisk-aktuelle viser: Nr. 1, 16, 22, 24-26, 31b-37, 40-42 & 46. Versemålet er i regelen knittelvers, stroferne oftest fem- til otteliniede med tre-fire betonedede og et vilkårligt antal ubetonedede stavelser i hver linie.⁶⁾

Skæmteviser findes i mange forskellige typer med forskellig strofebygning. Af historiske skæmteviser, der med sikkerhed kan dateres til vor periode, har vi kun én, nemlig nr. 47.

Også de fremmedsprogede viser er en broget flok. De fleste (en snes stykker) er tysksprogede og repræsenterer nye tyske visetypers og strofeformers indtrængen i Danmark.⁷⁾ Men der findes desuden fire svenske, hvoraf nr. 17 er en mestersang og de tre øvrige ballader. Endelig er én endog på latin.

De viser, vi her beskæftiger os med, er stort set overleveret på tre måder: Gennem håndskrevne adelsvisebøger, gennem flyveblade eller på anden måde trykt og gennem mundtlig almueoverlevering fra det 19.-20. årh. Adelsvisebøger kaldes de poesibøger, som adelige begyndte at anlægge efter 1550, og hvori indgik viser af forskellig slags. Da der i de sidste årtier af 1500-tallet opstod en rent litterærhistorisk folkeviserrenaissance, blev der også indsamlet og nedskrevet ballader i disse bøger. Denne praksis varede ved helt til begyndelsen af 1700-tallet, og af de dansksprogede politiske viser fra vor periode findes to trediedele i adelsvisebøger. Det ældst overleverede flyveblad med verdslige danske viser er fra 1530; det trykker nr. 32-35.⁸⁾ De tyske politiske viser kendes dog i flyveblads-tryk helt tilbage fra o. 1500 (nr. 5),⁹⁾ og det er sandsynligt, at der har eksisteret flyveblade med danske viser i hvert fald fra 1520'erne.¹⁰⁾ Omkring en trediedel af vore 47 viser er overleveret gennem flyveblade (næsten alle fra 1500-tallet). Der er dog grænser for, hvor udbredte flyveblade med viser har været i dette århundrede, og endnu mere gælder dette naturligvis trykte bøger indeholdende politiske viser. Men heldigvis fik præsten og historikeren Anders Sørensen Vedel gennem kongelig støtte mulighed for at udgive en bog med "Et hundrede udvalgte danske Viser" i 1591. Udvalget indeholder især ballader, og er i sin tendens selvfølgelig adelsvenligt; men hist og her er der dog smuttet nogle mere folkelige viser med (Vedel var af borgerlig jysk herkomst). Bogen, der er den første af sin art i Nordeuropa, har værdi både ved de viser den bringer og ved Vedels forord og kommentarer til de enkelte viser. Vedel optog fem af vore politiske viser i sin bog, nemlig nr. 4, 16, 23, 31b & 42, og værket genoptryktes ikke mindre end omkring en halv snes gange inden Peder Syv i 1695 forøgede det med

endnu hundrede viser (deriblandt dog ingen politiske viser fra første halvdel af 1500-tallet).¹¹⁾ Syvs kilder var bl.a. flyveblade, og også hans forøgede Vedel-udgave genoptryktes nogle gange. Den mundtlige almuetradition tiltrak sig sidst i 1700-tallet de dannede kredses opmærksomhed. Først med Rasmus Nyerup, der selv var bondesøn, siden foranlediget af A. P. Berggreen og Sv. Grundtvig sattes store indsamlinger i gang af tekster og melodier. Disse lærde herrer optegnede dog ikke selv viserne hos almuen, det klarede præster, lærere o.a. som f.eks. Evald Tang Kristensen. (I det 20. årh. har bl.a. Hjalmar Thuren, Grüner-Nielsen og Thorkild Knudsen fortsat denne samler- og udgivervirksomhed). Blandt bønderne levede århundredgamle viser videre i en stadig omformningsproces. Men netop politisk-aktuelle viser blev hurtigt glemt, og af listens danske viser er kun nr. 16 genfundet i almuetraditionen. Nogle af de fremmedsprogede viser er dog optegnet efter levende sang før 1800, f.eks. nr. 2 & 21. - Hvad der ikke er overleveret på en af disse tre principielt forskellige måder, har vi gennem div. håndskrifter, bl.a. fra nogle tyske historikere fra 1500- og 1600-tallet.¹²⁾ Efter således at have gjort sig overleveringsforholdene klart melder der sig spørgsmålet: Kan det tænkes, at der har eksisteret politiske viser i Danmark af samme slags som vores allerede i 1300- og 1400-tallet? Er det tilfældigt, at de først er overleveret fra o. 1500? Svaret er, at visesang allerede i middelalderen har kunnet indgå i en politisk sammenhæng. Men den type politiske viser, vi her beskæftiger os med, er udsprunget af den skærpede samfundsmæssige situation først i 1500-tallet, og dens form, udbredelse, indhold og funktion svarer hertil - som jeg har været inde på i afsnit 2-3 ovenfor. Det er derfor usandsynligt, at der har eksisteret viser af samme type (i Danmark) i 1300-

og 1400-tallet. Når man i Sverige allerede i 1400-tallet kan finde politiske viser, der ligner vore, skyldes det netop den skærpede klassekamp og en propagandistisk publiceringsvirksomhed, der kan minde om den situation, som først opstår i Danmark i begyndelsen af 1500-tallet.¹³⁾ Den nære sammenhæng mellem den skærpede klassekamp og den nye politiske visetype bekræftes af, at da Grevefejden er forbi, opstår der kun ganske få politiske viser om begivenheder i 1540'erne og 1550'erne (samme tendens viser sig i øvrigt i alle grene af litteraturen).¹⁴⁾ Også i Tyskland kan man iagttage, at der i de næste femten år efter den store bondekrig 1524-25 opstår forholdsvis færre politiske viser om indre tyske begivenheder.

Overleveringsmåden forklarer i øvrigt, hvorfor vi hovedsagelig har overleveret viser, der sympatiserer med de mægtige i samfundet. Groft taget var det kun den herskende klasse, der skrev sine viser ned og evt. fik dem trykt. Underklassens viser overleveredes fra mund til mund gennem levende folkesang, og her var netop politisk-aktuelle viser særlig udsat for at miste interesse og glemmes af de senere generationer. Dertil kommer en anden ting. Den fæstebonde eller borger, der evt. lå inde med en flyvebladsviser, der priste bondeoprøret i Jylland 1534, skulle nok vide at skaffe sig af med den efter oprørets nedkæmpelse i 1535. (Fra retsopgøret efter den tyske bondekrig har vi eksempler på, at politiske viser vedlagdes rets- og torturprotokoller som bevis på anklagedes oprørske holdning og skyld).¹⁵⁾ De tilsvarende adelsviser, f.eks. den skånske vise om Grevefejdens forløb, blev derimod omhyggelig nedskrevet, trykt og gemt gennem århundreder. Kildematerialet er overvejende et produkt af den herskende klasse - som altid når vi kommer en smule tilbage i tiden.

De viser, vi her beskæftiger os med, er ikke æst-

etiske fænomener. De forstås bedst som en slags publicistik, der vil øve indflydelse på samtiden som bærere af nyheder og meninger. Det vil derfor være både forkert og irrelevant at bedømme dem som kunstværker - men det gør dem ikke mindre interessante. Digterisk set er de fleste af dem ret primitive; det er nok forklaringen på, at de har tiltrukket sig så lidt interesse i den traditionelle litteraturhistorie. Og kun få melodier kendes til disse viser, så også musikhistorikerne har været afskåret fra at beskæftige sig videre med dem - med den traditionelle musikforsknings modvilje mod at udtale sig om alt, der ikke har med noder at gøre! Af de dansksprogede viser er kun "Hans Faaborg" overleveret med selvstændig melodi (den har dog også været sunget på en salmemelodi); mens "Munkekappen" angives at skulle synges på melodien "Christe qui lux", "Grevens fejde" på "Sigbrits vise" (tabt) og "Løgn og sandhed" i 1629 på én af to salmemelodier.¹⁶⁾ Melodierne til "Kong Hans og Sten Sture" og "Lærken" er tabt; men to andre viser fra slutningen af 1500-tallet henviser til dem som melodiangivelse. Dette er stort set, hvad vi ved om de dansksprogede visers melodier, og det er altså ikke meget; men Schiørring antager, at de politiske viser overvejende anvender salmemelodier.¹⁷⁾ For de fremmedsprogede viser er melodiöverleveringen ikke meget bedre; men også disse blev formodentlig oftest båret af kirkelige melodier.¹⁸⁾ Visernes ofte ubehjælpssomme sprogdragt og mangelen på selvstændige melodier forklares af deres funktion. De er udsprunget af den skærpede klassekamp som forskellige samfundsgruppers talerør og agitationsmedium, og viserne anvender de forhåndenværende midler, der bedst tjener den politiske hensigt. Ingen melodier var af alle klasser så kendte og udbredte som kirkelige melodier, og derfor var de bedst egnede til at befordre den politiske visesang.

5. Den politiske visesangs funktion.

Hovedparten af periodens politiske viser grupperer sig om fire emner. Først er der viserne omkring kong Hans' mislykkede tog til Ditmarsken år 1500: Nr. 2-12. De er alle fjendtlige mod kong Hans og hans hær; de ni tysksprogede viser er triumferende og spottende, mens de to danske er bitre over de omkomne danske adelige og hoverende over kongens egen ulykke. Kongen gøres her til syndebuk dels af adelen dels i en dunkel fagleallegori formentlig inspireret af gejstlige kredse.¹⁾ Påfaldende er det, at der ikke findes bare en enkelt vise til forsvar for kongen. Hans har åbenbart ikke været mand for at få producere en propagandavise i en snæver vending. Den kunst fik f.eks. Chr. II og Tyge Krabbe lært sig!

På linie med disse tyske viser kan man opfatte visen om en 30 år senere begivenhed: Chr. II's rustninger i Frisland før toget mod Danmark 1531 (nr. 38). Også den er Ditmarsken-venlig og i tilgift noget pralende og skæmtende i tonen. Først da Frederik II's hær i 1559 endelig fik erobret Ditmarsken, opstod der nogle kongevenlige danske viser om dette gamle stridsspørgsmål.²⁾ Til gengæld kendes ingen Ditmarsken-venlige viser i den anledning. Allerede i Hans' senere år voksede hadet mellem adelskredse og kongemagten; men først under Chr. II, der åbenlyst allierede sig med handelsborger-skabet mod storgodsejerne, slog det åbent ud. Disse magtkampe, krigen mod Sverige, kongens fordrivelse og det påfølgende adelsregimente, der resulterede i borgerkrigen 1534-36, afstedkom viser, som emnemæssigt grupperede sig omkring tre fronter: For og imod Chr. II, for og imod adelen samt for og imod reformationen. Chr. II's sag støttes i viserne nr. 18, 23-25 & 39 - hvortil man også kan regne nr. 30. Viserne nr. 17 & 19-22 vender sig mod Chr. II. Ade-

len forsvares i viserne nr. 14 & 41-43, mens den allerede nævnte nr. 24 og måske også nr. 47 vender sig mod den. Endelig støtter de syv viser nr. 26, 32-35, 37 & 40 protestantismens sag, mens kun nr. 36 vender sig imod den.

De tre sidste grupperinger er naturligvis ikke skarpt adskilt fra hinanden. En vise, der priser Chr. II, vil indirekte være mod adelen - og under Grevefejden var fronterne i øvrigt noget flydende. Af overlappende emnegrupperinger kan i øvrigt nævnes svensk-venlige viser og viser om landsknægtlivet.³⁾ De syv viser, der ikke umiddelbart falder ind under en af de nævnte grupperinger, handler enten om enkeltpersoners skæbne eller om en krigsbegivenhed.⁴⁾

Det er svært at afgøre nøjere, hvilke samfundsgrupper, endsige hvilke personer, der har skabt de enkelte viser. Men med lidt frækhed skal vi alligevel prøve. Egentlige bondeviser findes formodentlig ikke blandt vore 47 politiske viser; men en særstilling har de ti Ditmarsken-viser.⁵⁾ Ditmarsken havde en i datiden særegen produktionsmåde, idet man ikke kendte til fæstebønder eller livegenskab. Landet ejedes af frie halvstore bønder, der dog snarere var en slags småherremænd, idet de havde en gruppe af jordløse landarbejdere under sig. Det er blandt disse "fribønder", at hovedparten af de nævnte Ditmarsken-viser er blevet til. De tyske landsknægte har produceret tre viser.⁶⁾ De syv protestantisk-prægede viser er utvivlsomt blevet til i købstads-miljøet, hvor borgerne brugte protestantismen som ideologisk samlingsmærke. (Samme ophavssted har den katolske nr. 36). Chr. II's (borgerlige) tilhængere i landflygtigheden eller i købstæderne har skabt fire viser,⁷⁾ ligesom formodentlig yderligere syv viser er blevet til i borgerlige kredse.⁸⁾ Ud over de nævnte protestantisk- og katolsk-prægede viser kan gejstlige tænkes at stå bag fem viser.⁹⁾ Adels-

kredse har skabt elleve viser, og endelig kan den regerende kongemagt tænkes at stå direkte bag tre viser.¹⁰⁾

Det må endnu engang betones, at denne oversigt over visernes ophav i adskillige tilfælde beror på højst usikre kriterier. Nogle af viserne er derfor måske forkert placeret. Men det står fast, at når vi ser rent klassemæssigt på det, er de fleste viser produceret af godsejerklassen. Fra de danske bønder, der udgjorde det store flertal af befolkningen, har vi derimod ikke overleveret viser med eksplicit politisk indhold; mens borgerlige og borgerligt influerede kredse ligeledes har skabt mange viser.

Når man beskæftiger sig med den politiske visesangs funktionelle aspekt er der i hvert fald tre ting, som må belyses: (a) Digterne/sangerne og deres miljø, (b) brugssituationerne og (c) funktionen i snæver forstand.¹¹⁾ Man kan også sige, at en politisk vise oftest vil have både en fysisk og en mental/ideologisk funktion.¹²⁾ Den fysiske kan f.eks. være at ledsage dans, og denne rent fysiske funktion kan indkredses ved at fokusere på brugssituationen. Det er så den mentale og ideologiske funktion, jeg kalder "funktionen i snæver forstand". Punkt a er allerede belyst lidt; men både punkt a og b vil indgå i artiklens følgende afsnit. I dette afsnit vil jeg nu koncentrere mig om punkt c, den politiske visesangs ideologiske og mentale funktion.

Politisk visesang kan efter min mening fungere på fem måder i vor periode:

- (1) Ideologisk selvbekræftende, opbyggende,
- (2) propaganderende,
- (3) som nyhedsmedium,
- (4) socialkritisk,
- (5) følelsesaktiverende.¹³⁾

Naturligvis har visesangen ofte flere af disse funktioner samtidig - eller endog dem alle. Men i den enkelte vise vil en eller to af dem ofte være

fremherskende. Da jeg ikke kan komme ind på alle vore 47 viser - endsige alle viser med politisk funktion herudover - vil jeg give nogle repræsentative eksempler på hver af de fem funktionsmåder. I bred forstand har vist de fleste af vore politiske viser en ideologisk selvbekræftende og opbyggende funktion. (Fællessang i en forsamling af meningsfæller har ofte i sig selv denne funktion). Det kan give sig udtryk på flere måder. Sangen kan gøre en bestemt gruppes historiesyn og politiske grundholdning bevidst. Den kan virke som hyldest- og bekendelsessang, f.eks. i institutionel sammenhæng. Eller den kan blot fungere som samlingsmærke for et fællesskab og middel til gruppeidentifikation. I alle disse tilfælde kan sangen hos den enkelte skabe bevidsthed om værdier og normer, befæste overbevisninger og fremkalde offervillighed. Et godt eksempel på en vise der fastslår et historiesyn og en politisk-ideologisk grundholdning i en aktuel anledning, er adelsvisen om Grevefejdens forløb (nr. 42). Den er overleveret dels i et flyveblad og en adelsvisebog dels i Vedels Hundredvisebog.¹⁴⁾ Det eneste bevarede tryk af flyvebladet - der fejlagtigt bærer årstallet 1533, men formodentlig tidligst er fra o. 1550 - har titlen:

"En Vise ny om den handel oc Feygde som Greffue Christoffer aff Oldenburg oc hans Raad, Wulleweffer, Jørgen Mynter, deris tilhenger, haffue brugt udi Danmarck oc Lanttheholsten. Paa den Thone (melodi) Sibret Vise."

(Tekst og melodi til "Sigbrits vise" er gået tabt). Visen er rimkrønikeagtig med i alt 35 ni-liniede knittelstrofer (i øvrigt en meget sjælden strofeform). Den begynder med en moraliserende indledning (str. 1), derefter skildres Frederik I's død og det udskudte kongevalg i 1533, borgernes oprør i 1534 og borgerkrigens forløb til og med Københavns indtagelse i 1536 (str. 2-33), og den slutter med en

morale (str. 34-35). Krigsforløbet er set fra den skånske adels synspunkt, og forfatteren må have stået denne kreds nær. Visen er blevet til ret hurtigt efter borgerkrigens ophør, sikkert allerede 1536-37 mens forholdet mellem malmøborgerne og den skånske adel endnu var meget spændt. I indledningsstrofen slås grundtemaet an:

"Alt Øffuerigheds wold at være
Er sandelig skicket aff Gud,
Huem dem icke holder udi ære,
Hand gør emod Guds Bud;
Thi wil ieg trolig raade
Baade ædel, am, fattig oc Rig:
Spegle seg udi mange Lands skade,
Som der offuer er kommen i waade
Aff oprørsk wchristeligt swig." (ulykke)

Meningen er, at når Gud ønsker et uforanderligt stands- og klassesamfund, er det ikke kun en ret, men en pligt at slå ned på ethvert oprør - og visen ser konsekvent borgere og bønders dårlige krigslykke som Guds straf.¹⁵⁾ Sidste strofe kan derfor konkludere, at Gud har skabt både øvrighed og adel og enhver anden udi sin stand. Under disse omstændigheder er de overleverede samfundsforhold, sædvanen, det højeste gode for magthaverne, og visen minder diskret om, at udskydelsen af kongevalget i 1533 - som afstedkom hele miseren - var imod "Rig-sens gamble skick".

Visen ser lübeckerne som årsag til borgerkrigens udbrud, fordi de lokkede København og Malmø til forræderi.¹⁶⁾ Lübeckerne hævdes at have lært "det spil" i den tyske by Münster - hvor gendøberne støttet af håndværkere og købmænd i 1534 satte sig op mod alle myndigheder og indførte ejendomsfællesskab m.m.¹⁷⁾ Visen er dog ikke i tvivl om klassekampens realitet; men stiller det ekstremt op: Oprørspartiet ville udrydde al adel, fratage den jorden og selv overtage magten; derfor allierede Lübecks hærfører grev Christoffer sig med borgere og bønder.¹⁸⁾ I virkeligheden er det utænkeligt, at

oprørernes mål har været så radikalt; men påstanden retfærdiggør jo godsejernes handlinger. Visen priser troskab og ære. Når lov og ret befæster klassemønstrets uligheder, er troskab over for retten med til at fastholde ulighederne og udbytningen. Oprørerne påstår derfor at handle "æreløst" og forræderisk, hvad enten de bryder en ed, er udrustet til krig, slutter pagt med hinanden, undlader at sende adelen fejdebrev eller bryder deres ord og brev.¹⁹⁾ Adelen handler derimod ærefuldt: Den tror malmøborgerne på deres ord til stor skade for sig selv, Anne Holgers slås endog ihjel i sin tro på grevens lejde, mens adelen selv holder, hvad den har lovet afdøde kong Frederik.²⁰⁾ Over for så æreløs en fjende bliver klassemønstret meget vigtigt. Visen betoner, at både danske og udenlandske riddere og fyrster sluttede op omkring den udvalgte konge i 1534; ja, selv den svenske adel kom til hjælp:

"...	
Enod slig fremmede geste	(gæster)
Bleff Swenske oc Danske wenne beste,	(venner)
Det galt dennem da bode et." 21)	(begge)

Netop derfor bliver klasseforræderi uforståeligt og utilgiveligt, og hele strofe syv vies "forræderen" Jørgen Kock (Malmø's borgmester). Han var ganske vist købmand; men i 1526 havde han fået adelsbrev, og han ejede både jord og havde len. De stærke udfald mod netop Jørgen Kock skyldes dog sikkert også, at visen er en udløber af stridsskrift-fejden om den skånske adels frafald i jan. 1535. De skånske hændelser fylder alene otte af de femogtredive strofer, og Jørgen Kock var de skånske borgeres (og reelt vel også hele det danske borgerpartis) leder. Visen forklarer, at de østdanske adelige stod i fare for at miste jorden (og livet), da borgerkrigen brød ud, og at de derfor var tvunget til at tilslutte sig oprørspartiet.^{21b)} Et sådant argument må

enhver godsejer kunne forstå! Til gengæld rimer den påståede "tvang" ikke så godt med, at den skånske adel i jan. 1535 uden videre kunne opsiges borgerpartiet sin troskab og falde fra grev Christoffer.²²⁾

Visen om Grevefejdens forløb har sikkert primært haft en ideologisk selvbekræftende funktion i gods-ejerklassen. Men den har også kunnet fungere nyhedsformidlende og propaganderende.

En anden vise med ideologisk-selvbekræftende funktion er visen om Chr. II's sejrrike tog gennem Sverige 1520 (nr. 18). Den er eksempel på en hofvise med hyldestkarakter. Den er overleveret gennem to adelsvisebøger fra henholdsvis 1550'erne og o.

1580; men visen må dog være blevet til inden 1523.²³⁾ Melodien er gået tabt. Det er i versemål og strofeform (med omkvæd) en ballade; men den er så stærkt påvirket af den samtidige tyske politiske vise, at den nærmest må kaldes en bastardform. Den vil underrette og øve indflydelse, og derfor bryder den med balladens traditionelt dramatiske opbygning til fordel for en detaljeret beretning, balladens ydre objektivitet erstattes af en åbenlys meningstilkendegivelse, en detaljeret kronologi bryder balladens vanlige tidløshed, og klichéer fra den tyske politiske vise præger sprogbrugen. Visen siger selv, at dens formål er at "loffue och prise" Chr. II. Hildeman har udkastet den hypotese, at visen er digtet ud fra officielle kilder om krigsbegivenheder og forhandlinger.²⁴⁾ Vi ved, at Chr. II havde tyske hofsangere, og at der under det tilsvarende Sverigestog i 1518 blev nedskrevet en latinsk beretning om togets forløb til disse - formodentlig med henblik på udarbejdelsen af en hyldestsang efter tysk forbillede. (Toget mislykkes, og vi kender ingen sådan vise fra 1518). Det er tænkeligt, at der har ligget lignende kilder og lignende hensigter bag visen om Sverigestoget i

1520. Hofsangerne kunne på denne måde være et "missing link" mellem tyske og danske politiske visser i begyndelsen af 1500-tallet.

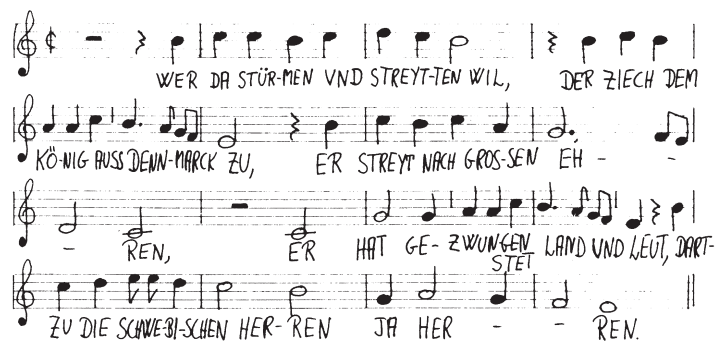
Visen om kong Hans' succesrige Sverigestog i 1497 (nr. 1) minder på mange måder om "Chr. II i Sverige". Ligesom visen om Grevefejdens forløb har viserne om "Chr. II i Sverige" og "Kong Hans og Sten Sture" også kunnet have en nyhedsformidlende og til en vis grad en propaganderende funktion (i dette tilfælde for kongemagten).

Blandt de ideologisk-selvbekræftende visser skal endelig nævnes nogle visser, der blot fungerer som samlingsmærke for et (politisk) fællesskab og som middel til gruppeidentifikation. Det gælder f.eks. borgernes protestantisk prægede visser og landsknægtviserne. Borgerne følte sig siden Chr. II's fordrivelse stærkt i opposition til det katolske adelsregimente, og oppositionen ytrede sig bl.a. gennem protestantismen og protestantiske sange. Poul Helgesen omtaler 1526 som året, hvor "...Lutheriets Gift sneg sig gennem hele Jylland..."²⁵⁾ Det var en religion, der af borgerskabet kunne bruges som ideologisk samlingsmærke, og som kunne op-suge bredere befolkningslags uvilje mod gejstlige godsejere og snyltende munke. (Hos Hans Tausen er ordet "kristen" næsten ensbetydende med "fattig").²⁶⁾ Viserne nr. 26, 34 & 40 er af mere almen karakter; den første udtrykker glæde over, at Guds rene ord nu har lysere tider, den anden består i en ordentlig bredside mod paven ("antikrist") og alle hans håndlangere, og den tredje klager over "løgnens", dvs. papismens regimente. Nr. 32-33 er smædevisser mod det katolske partis bannerførere under herredagen 1530 ("Dr. Stagefyr" og Poul Helgesen, som kaldes Poul Vendekåbe). Selv om de er rettet mod enkeltpersoner, er der dog også en mere almen kritik af kirken. På trods af at nr. 32 tydeligt tager parti for "simpell folck" imod "the mechtige" (str.

17 & 1), er kritikken dog ikke eksplicit samfunds-kritisk, men går på de misligholdelser af Guds ord, som kirkens repræsentanter er udtryk for. Nr. 35 & 37 retter skytset mod en særlig forhadet gruppe i det kirkelige hierarki, nemlig munkene, og her finder vi egentlig samfundskritik. I "Munkenes falske handel" (nr. 35) fokuseres på kirkens økonomiske udsugning af bønderne gennem munkenes handelsvirksomhed, tiggeri, afladshandel, klostrenes ødselhed m.m. Visen stiller "arbeidet hint suree", som bønderne udfører, op som det positive modstykke til bøndernes svindel og lediggang, og den slutter med at opfordre bønderne til næste gang at henvise munkene til

"...edherss plog
terske, muge oc fare til skow."

Visen er sikkert blevet til i lutherske købstads-kredse (den er kun overleveret i flyveskrift fra 1530); men den henvender sig bl.a. til bønderne og har altså kunnet have en slags propagandafunktion. Kritikken af munkenes handelsvirksomhed var et konstant punkt, hvor borgere og bønder let kunne finde hinanden.²⁷⁾ Også landsknægtene skabte og brugte visser som samlingsmærke og selvbekræftelse. De priser feltherren, landsknægtlivet og taperheden med udgangspunkt i de konkrete begivenheder, som hæren har deltaget i (slag, plyndringer, belejringer o.l.). Typisk er indledningen til visen om Chr. III og Københavns belejring 1535-36:²⁸⁾



Disse viser kan også have en nyhedsfunktion (nr. 39, 44 & 45 tryktes alle som flyveblad).

Jeg har nu nævnt viser, der har haft en ideologisk selvbekræftende funktion blandt godsejerne, borgerne og landsknægtene. Hertil kunne man føje viserne nr. 2, 5-12 & 38 blandt "fribønderne" i Ditmarsken. De danske bønders viser med tilsvarende funktion vil blive berørt nedenfor.

Som eksempel på den anden kategori, nemlig viser der har haft en propaganderende funktion, skal først nævnes den berømte "Ørnevisen" (nr. 23). Vi kender den fra to adelsvisebøger og fra Vedels Hundredvisebog, hvorfra den senere er vandret over i mange flyveblade. Som tidligere nævnt er det dog ikke usandsynligt, at visen har været trykt som flyveblad allerede i 1520'rne. Ørnevisen er i sin ydre form en ballade (versemål, omkvæd, brug af direkte tale m.m.), men er stærkt præget af lyriske og politiske indslag. Melodien er desværre gået tabt.²⁹⁾ Visen er en fugleallegori, der i virkeligheden handler om magtkampene mellem Chr. II, storgodsejerne og det menige folk. Efter en indledningsstrofe, der slår det klagende tema an, skildres hvordan småfuglene (= folket) samledes og valgte den gamle ørn (= Chr. II) til konge for at have beskyttelse mod høgene (= storgodsejerne). Men høgene sluttede sig sammen og fordrev ørnen, og nu lider småfuglene frygteligt under høgens regimente.

Til slut parallelliseres med bøndernes gårde, og også ørnen ynkes; sidstnævntes mulige tilbagekomst, om Gud vil, antydes diskret. Visen må følgelig være blevet til 1523-31.

Visen er altså stærkt Chr. II-venlig, men på en yderst raffineret måde.³⁰⁾ Balladeformen giver præg af "de gode gamle dage" og af noget fortroligt. Visen er imidlertid lyrisk dvælende, ja næsten patetisk samt stærkt personlig i sin skildring af folkets og den fordrevne konges trængsler. Et par steder optræder endog et jeg - alt sammen virkninger, der er ganske fremmede for balladen. Visen kan ses som en udløber af middelalderlige dyrefabler og dyrerim, men er samtidig gennemsyret af folkelige træk så som parallelisme mellem versene, skarpe modsætninger og ikke mindst brugen af ordsprog. Ingen ulærd digter kan have skabt Ørnevisen. Den henvender sig på raffineret vis til både borgere og bønder. Den kan være skabt af en latinkyndig Chr. II-sympatisør et sted i kongeriget. Men mere sandsynligt er det, at der er tale om direkte agitativ virksomhed fra borgerlige kredse enten omkring kongen i udlændigheden eller i Malmø. Galster ser visen som led i strømmen af strids- og smædeskrifter omkring Chr. II's fordrivelse - heriblandt Poul Helgesens smædevers mod den "ukristelige tyrann".³¹⁾ Galster sidestiller endda Ørnevisen med det åbne brev, som Chr. II lod udfærdige til oplæsning på tingstederne under det såkaldte Søren Nordbys oprør i Skåne 1525. Malmø's tidligere borgmester Hans Mikkelsen, der fulgte kongen i eksil, deltog aktivt i agitativ virksomheden i disse år og var et bindeled mellem kongen og Malmø. Vi ved, at malmøborgerne omkring Grevefejden drev systematisk propagandavirksomhed, og det er meget sandsynligt, at Ørnevisens forfatter var en malmøborger, og at visen er blevet til 1523-25. Den afspejler i hvert fald malmøborgernes interesse, syn og håb til fremtiden. Galster prøver at pege på en bestemt person

(rådmanden Herman Weigere); men det er nok at gå for vidt.

Ørnevisen er altså sandsynligvis blevet anvendt som våben i kampen mellem konge-borger alliancen og storgodsejerne efter 1523. Den henvender sig propagandistisk til borgere og bønder ved at skildre Chr. II som deres kærlige beskytter mod adelens overgreb. Det kan være rimeligt nok for (stor-) borgernes vedkommende; men det er en ren myte, at Chr. II skulle have været specielt bondevenlig i sin regenttid. Ørnevisen kunne imidlertid som levende folkesang muligvis bruges til at vinde bønderne for konge-borger alliancen. Med sin raffinerede udformning må den have været et stærkt ideologisk våben i de politiske stridigheder.

I øvrigt var Ørnevisen endnu i 1591 så kontroversiel i adelskredse, at Vedel følte sig foranlediget til at retfærdiggøre, at han tog den med i sin Hundredvisebog. Han vil lade den stå ved sit værd, skriver han: "Thi met Viser vinder eller taber mand huercken Land eller Riger."³²⁾

En anden propagandavise fører os dybt ind i periodens centrale politiske begivenhed: Borgerkrigen 1534-36. Det er visen om "Tyge Krabbe i Skåne" (nr. 14).³³⁾ Den er overleveret i tre versioner: En fra 1520'erne (B-versionen), der formodentlig hovedsagelig har cirkuleret inden for Krabbeslægten, én fra 1530'erne, der er tænkt som politisk propagandavise (A-versionen), og én fra begyndelsen af 1600-tallet (C-versionen), som parafraserer de to tidligere versioner og bærer præg af tidens folkeviserenaissance. Vi skal her se på A-versionen fra tiden omkring Grevefejden.

Visen (der ikke har overleveret melodi) er en ballade, som skildrer den svenske ridder Åke Hanssons hærs indfald i Skåne 1510, Tyge Krabbes sejr over ham ved Fantehålan, hr. Åkes begravelse og den efterfølgende danske triumfhøjtidelighed i København. Visen priser skåneadelens troskab, og specielt pri-

ses og fremhæves Tyge Krabbe.

Tyge Krabbe var en typisk storgodsejer - en af landets mægtigste. Skrupelløst og opportunistisk kæmpede han for klassens og sine egne interesser. Han var en af hovedmændene bag Chr. II's fordrivelse, nedslagtede nådesløst det skånske bondeoprør 1525, medvirkede ved lejdebruddet og fængslingen af Chr. II 1532, var med til at få kongevalget udskudt i 1533 med deraf følgende overgreb mod borgere og bønder - for blot at nævne nogle af hans bedrifter. Men da han under Grevefejden først tilsluttede sig grev Christoffer og hyldede Chr. II som konge og dernæst i jan. 1535 midt under slaget ved Helsingborg faldt sine allierede i ryggen og gik over til Chr. III's parti, blev selv klassefællerne utrygge ved ham, og først 1539 kom det til endelig forsoning mellem den nye konge og Tyge Krabbe. Ifølge Hildeman er den her behandlede A-version af visen sandsynligvis blevet til på direkte foranledning af Tyge Krabbe i tidsrummet 1535-39. Den har først og fremmest været henvendt til klassefællerne landet over og indgik i den store stridsskriftpolemik, som fulgte den skånske adels frafald i 1535. I denne situation har begivenhederne i 1510 kunnet bruges i aktuel politisk hensigt. Visens formål har været at forsvare Tyge Krabbe og skåneadelen mod beskyldningerne for forræderi, dvs. mangel på troskab over for kongen og klassens overordnede interesser (samt indirekte at tilbagevise malmøborgernes beskyldninger). Tyge Krabbe har til dette formål fundet det opportunt at gribe tilbage til de 25 år gamle begivenheder for at bevise sin og skåneadelens troskab og beredvillighed til at forsvare landet og tjene kongen.

I øvrigt er også visen "Tyge Krabbe og Marcus Smed" (nr. 41), som forsvarer Tyges adfærd under Grevefejden og forsøger at bevise, at han handlede ærefuldt, blevet til på denne tid (formodentlig 1535) og på tilskyndelse af Tyge Krabbe selv. (En strofe

fra visen er citeret ovenfor i afsnit 2).

I tilfældet Tyge Krabbe er der altså ligesom for Chr. II og hans tilhængeres vedkommende tale om bevidst og velgennemtænkt udnyttelse af visemediet til politisk propaganda. Chr. II drev endda en meget alsidig propagandavirksomhed. F.eks. lod han sin vagførordning trykke i flere tusinde eksemplarer (noget hidtil uset), som blev opslået på kirkedørene landet over og uddelt til fremmede.³⁴⁾ Visse kongeportrætter har været anvendt som propaganda over for udlandet,³⁵⁾ og fra tiden efter fordrivelsen kendes agiterende flyveblade med billede af kongen til hest omgivet af tro mænd.³⁶⁾

Grænsen for hvad der er propaganda er flydende. Visen nr. 43 er et direkte propagandaindlæg til for-

del for rigsrådet og den skånske adel; Vasavisen forsøger at vinde opslutning bag Gustav Vasas kongemagt i Sverige. Sidstnævnte er formodentlig udgået direkte fra Gustav Vasas kancelli, og hører i øvrigt til det mindretal af vore politiske viser, som er overleveret med en (pompøs) melodi.³⁷⁾ Viserne nr. 24-25 & 31 må have haft en (mere uhåndgribelig) propagandavirkning for Chr. II's sag, ligesom Brännkyrkavisen (nr. 17) må have haft det for Sturepartiet i Sverige. Nr. 1 & 18 priser kongemagtens bedrifter. Endelig er der en visetype som den ovenfor omtalte "Munkenes falske handel", der må være blevet til i købstadskredse, men bl.a. henvender sig til bønderne.



Farvelagt propagandatræsnit med Chr. II til hest.
Udsendt o. 1530.

At visesang kunne fungere som nyhedsmedium var ikke noget nyt. Men politisk blev visen som regel først, når nyheden var af politisk karakter, og beretningen herom mere eller mindre agitatorisk farvet af op-havsmandens partitilhørsforhold - og det skete i Danmark netop i vor periode. Nyheden var oftest en dramatisk begivenhed; specielt i krigstider blussede disse viser op. Vedel skriver i forbindelse med visen om slaget ved Falkebjerg (1565): "Om den languarige Suenske Feide, som sig udi vor tid haf-fuer begiffuen, ere vel allehaande Viser, som det almindeligen gaar til, giort oc udgangne..."³⁸⁾ At nyhedsfunktionen var helt konkret, ses f.eks. af, at da admiral Gustav Trolle skrev et brev til kong Frederik II i juli 1565, tilføjede han på en løs seddel: "Jeg sender och en Wiise aff the Lybske, dog tror ieg, att, skal thet rett beskriffues, huor till gick, tha skal then vist forandres."³⁹⁾ Trolle bruger altså visen som oplysningskilde for Frederik II. I andre tilfælde har menigmand hørt en sanger foredrage en sådan nyhedsviser. Mange af de politiske viser har haft denne nyheds-funktion. Jeg har været inde på nr. 42, som jo fak-tisk giver en skitse af hele borgerkrigens forløb set fra den skånske adels synspunkt, og på visen om Chr. II's Sverigestog i 1520. Andre klare ny-hedsviser om krigsbegivenheder er f.eks. visen om krigen mod Lübeck i 1511 og visen om Grevefejdens militært set vigtigste slag, slaget ved Øksnebjerg 1535. Disse nyhedsviser kunne dog også f.eks. hand-le om "sørøveren" Klaus Kniphofs liv og sørgelige endeligt, som de tre viser nr. 27-29, eller om en fremtrædende persons død, som visen om Chr. II's dronnings død i 1526. Sidstnævnte fire viser kan dog kun til en vis grad kaldes politiske viser - prægede som de er af almen religiøsitet og senti-mentalitet. Visen om slaget på Øksnebjerg (nr. 44) er typisk.

Den er udsendt - formentlig kort efter slaget - som flyveblad på plattysk og består af tretten fem-liniede strofer. Indledningsstrofen lyder:

Vnnd wille gy hoern ein nie Gedicht,
wo idt kortlick is vthgericht,
daruan will ick juw singen,
de Graue van Oldenburgk hefft vorlaren de slacht,
idt wold ehm nicht gelingen. 40)

(Og vil I høre et nyt digt, hvordan det kort er sket,
derom vil jeg synge for jer, greven af Oldenburg har
tabt slaget, det ville ikke lykkes for ham).

Visen skildrer, hvordan hærene drog frem og tilbage inden de tørnede sammen. Gud holdt med Chr. III's hær, så den sejrede; men mange blev slået ihjel, bl.a. to grever. Lybekkerne har også fået deres be-komst: 11 skibe er taget fra dem. Til slut kastes blikket mod København, der har ladet sig "forføre". Visen priser landsknægtene og Chr. III og siger i sidste strofe, at den er digtet af én, der selv har haft lanssen i hånden og været med i slaget. En politisk vise kan for det fjerde fungere social-kritisk.⁴¹⁾ Det gør den, når den tjener en gruppe til gennem følelsesmæssig identifikation at skabe en fælles bevidsthed om social uretfærdighed og derved stimulerer til fælles aktion.⁴²⁾ Det er vig-tigt at gøre sig klart, at formuleringen af social-kritikken ikke blot kan være anotativ (direkte ud-talt), men også konnotativ (indirekte antydende ved hjælp af bibetydninger/associationer). På samme må-de kan socialkritikken være enten system- og sam-fundsoverskridende eller blot systemimmanent. I de overleverede danske viser fra vor periode er arti-kuleringen af kritikken ofte konnotativ, og den er så at sige altid systemimmanent. Flertallet af den danske befolkning har under det daglige slid ikke haft mulighed for at gøre sig konkrete forestillin-ger om et kvalitativt anderledes samfundssystem. Socialkritiske viser hører ikke blot samfundets un-derste lag til. I striden mellem godsejere og kon-

gemagt i perioden indgik også kritiske godsejerviser mod kongemagten, som det ses af de to danske viser om Hans' mislykkede Ditmarskentog. Nr. 3 er digtet af adelskredse, der gør Hans til synderbuk for nederlaget. Dens første strofe lyder:

"Koniingh Hans siider ii siin egenn stoffue
saa undtt ith radtt kom ham udii hue (et_råd, i_hu)
De danske hoffmændt terres liiff er altt forlorrett."

og hele første halvdel af visen er skabt for at betone, at Hans gør sig skyldig i hybris (og derfor får sin straf).⁴³⁾ Nr. 4 er en meget dunkel fugleallegori, der sandsynligvis er skabt af gejstlige kredse, som ville benytte nederlaget til at styrke kirkens stilling.⁴⁴⁾ Dunkelheden er sikkert forsætlig, fordi der - med Svend

Grundtvigs ord - "...vistnok i denne Vise ligger en Beskyldning mod Kongen selv for Fejghed og mod andre - sagtens højtstaaende Personer - for Forræderi."⁴⁵⁾ Disse godsejerviser er naturligvis systemimmanente i deres kritik - de kritiserer personer, men drømmer ikke om at rokke ved den feudale produktionsmåde, som de selv profiterer så rigeligt af.

I de borgerlige viser ses social kritik dels i de viser, der støtter den fordrevne Chr. II's sag, dels i de protestantisk prægede viser. Visen "Adelsregimente" (nr. 24) er formet som en dialog mellem det personificerede Danmark og en unavngiven spørger. Der spørges, hvorfor Danmark er så syg og udpint (citeret ovenfor i afsnit 2), og Danmark svarer allegorisk, at hun plages af griske rovdyr, som løven (kongen) ikke kan holde i ave. Visen, der er blevet til under Chr. II's landflygtighed, synes at mene, at kun en stærk kongemagt kan beskytte borgerne mod godsejernenes overgreb. Denne vise minder på nogle punkter om Ørnevisen, som også har tydelige socialkritiske træk.

Borgernes protestantisk prægede viser er der ingen grund til at gå nærmere ind på, da jeg har omtalt dem og deres funktion tidligere i dette afsnit. Her blev det også nævnt og demonstreret, at man specielt finder socialkritik i "Munkekappen" og i den prægtige "Munkenes falske handel". Men det er værd at minde om, at en lang række andre protestantiske viser kan have haft socialkritisk funktion i konnotativ forstand. Friedrich Engels har træffende kaldt "Vor Gud han er så fast en borg" for "den tyske bondekrigs Marseillaise", fordi den nærmest blev slagsang for de oprørske protestantiske borgere og bønder.⁴⁶⁾

Hvad kender vi til de danske bønders - og i det hele taget de lavere lags - socialkritiske viser fra perioden? Desværre meget lidt. Som tidligere nævnt kender vi ingen danske bondeviser med eksplisit politisk indhold, som er blevet til i perioden. Vi må antage, at de har eksisteret - både ud fra udenlandske paralleller og fra spredte bemærkninger i samtidige kilder - men igennem århundrederne er de blevet effektivt udryddet af den herskende klasse og tidens tand. Imidlertid har bønderne jo også dels sunget ældre viser dels haft socialkritiske/politiske viser i konnotativ forstand.

Om bøndernes uvilje mod kongevælde og skattepålæg vidner tre ballader, som må have været sunget af bønderne endnu i vor periode: Visen om Erik Emunes drab⁴⁷⁾ - som Vedel i sin Saxooversættelse fra 1575 siger "endnu siungis almindeligen udi Iudland (Jylland)"⁴⁸⁾ - , visen om dronning Bengerd,⁴⁹⁾ der ville lægge almuen i skat, og visen "Bønderne dræber Hr. Tidemand" (DgF 317). I sidstnævnte hører vi om skatteopkræveren Hr. Tidemand, som drager til Sønderherreds ting for at kræve skat af bønderne. Men bønderne siger nej:⁵⁰⁾



Aarle om Morgen, det vaar Dag,
Herr Tidmand klæder sig for sin Seng,
oc hand drog i sin Skiorte skøn.
Det loffue alle de Søn-derbo.

(priser)

Hand drog i sin Skiorte skøn
oc Silcke Trøje, vaar herlige grøn.
Oc Buckeskind's Støffle snørde hand at Been.

Buckeskind's Støffle snørde hand at Been,
forgyldene Spore spent hand omkring.
Saa drog hand til Søn-der Herritz Ting.

Saa rider hand til Søn-der Herritz Ting,
hand kreffuer vd Skat aff ædeling.
Siu Skeppe Rug aff huer Mands Plog.

Siu Skeppe Rug aff huer Mands Plog,
huer Fierde Suin aff Olden Skoff.
Op da stod den gamle Mand.

(skov)

Op da stod den gamle Mand:
den Skat wi aldrig vdgifue kand.
Oc førend wi skulle den Skat vdgifue.

Oc førend wi skulle den Skat vdgifue,
førre skulde huer Mand paa Tinget bliffue.
I Søn-der Herritz Bønder, staar sammen i Ring.

I Søn-der Herritz Bønder, staar sammen i Ring,
i lade icke Herr Tidmand komme leffuendis aff Ting. (levende)
Det første Slag, den gamle Mand slog.

Det første Slag, den gamle Mand slog,
hand slog Herr Tidmand ned til Iord.
Nu ligger Herr Tidmand, hannem rinder Blod.

Nu ligger Herr Tidmand, hannem rinder Blod,
End nu gaar Plogen i sorten Iord,
oc end gaar Suin paa Olden Skoff.
Det loffue alle de Søn-derbo.

Tidemand-visen er et af de meget sjældne eksempler blandt vore middelalderballader på, at klasse modsætninger slår igennem som visens emne. Ikke sært at Friedrich Engels var så glad for den, at han i 1865 oversatte den til tysk i "Berliner Sozialdemokrat".⁵¹⁾ Visen er mærkelig nok i Danmark kun overleveret gennem Vedels Hundredvisesbog; men i 1629 nævner forfatteren Niels Heldvad, at den synges af bønderne i Jylland.⁵²⁾

Ballader af en helt anden skæmtende type kan ligeledes have haft en socialkritisk funktion. I DgF findes f.eks. visen "Bondedrengen",⁵³⁾ der udelukkende er overleveret gennem mundtlig almuetradition. Den handler om et adeligt par, der lover hinanden troskab. Men bondedrengen hører det, og ser om natten sit snit til at komme ind og komme i seng med pigen. Om morgenen opdages bedraget, og bondedrengen flygter, mens han spotter den adelige jomfru - der altså ikke er jomfru mer. Han har ved list opnået, hvad klasseforholdene aldrig ville have tilstedt ham - og pigens latterlige reaktion er karakteristisk nok, at faderen skal købe hende en ny mødom. Også andre skæmtende ballader handler om mandspersoner, der ved list - eller voldtægt(!) - opnår ting, som klassesamfundet ellers umuliggjorde, og også disse viser har muligvis haft en socialkritisk funktion.⁵⁴⁾

Ikke mindst forskellige former for skæmteviser må have haft en socialkritisk funktion for underklassen i by og på land.⁵⁵⁾ Dette mægtige og interessante område, der er udforsket uhyre lidt, kan imidlertid kun lige antydes her.

Thorkild Knudsen har om skæmtens funktion sagt de kloge ord:

"Hvilke er de grove løjer, som får os til at le af hjertens lyst? Af hjertens lyst ler man ikke, når en spøg går hårdt ud over én selv eller over det, man holder af. Af hjertens lyst ler man,

når spot rammer et menneske, man ikke kan fordrage, når grovhed går på de forhold, man ikke gerne finder sig i, når uanstændighed krænker de fordomme, som man ikke længere vil ligge under for. (...) I dansk tradition er latteren et stærkt våben, mere virkningsfuldt og oftere anvendt end patos og besværgelse..." (...) "De grove løjer kender ikke til persons anseelse. Spotten kan være grov og løssluppen eller ligefrem uanstændig. Men mest typisk er det nok, at den har retning." 56)

Skæntevisernes sociale kritik er ofte forklædt og forvrænget - konnotativ. Det kan ikke undre, når vi betænker, at de er blevet til blandt befolkningens mest udbyttede og undertrykte lag. Men den mundtlige almueoverlevering har dog bevaret nogle fine viser, der synes uforvanskede i deres kerne og derfor giver os mulighed for at få en forestilling om genre - f.eks. den meget udbredte vise om "Den store krage".⁵⁷⁾ Bonden går i skoven, hvor han ser en krage, som han skyder ned. Snart spørges der fra højere sted, hvad han har brugt den til, og i resten af visen udmaler bonden strofe efter strofe alle de fantastiske ting, han har kunnet anvende den døde krages forskellige legemsdele til: Fjerene tækkede 12 fag huse, huden blev til 12 par sko, skroget anvendtes til et skib - og meget mere. Nøglen til visen finder man, når man bemærker, at forespørgslen kommer fra bispens (i nogle opskrifter kongens) gård. Visen har været tolket som mirakelvise og som satire over bonden; men i virkeligheden er den naturligvis bøndernes ætsende satire over samfundets mægtige, der i deres uendelige grådighed skulle have tiende og afgifter af selv de mindste ting. (At kragevisen i nogle versioner må være sammenblandet med en slags tryllevis, hvor kragen er en forvandlet kvinde, gør visen ekstra fascinerende).

Skæntevisen "Kællingen til skrifte"⁵⁸⁾ beskriver, hvorledes en hovmand tiltvinger sig grød og ost af

en kælling. Men:

"Den hoffmand red met skafft oc spiud, (spyd)
den kierling haffde icke vden en stumpet kniff. (kælling)
Hun stack ham ihiel."

Kællingen sætter sig på hovmandens hest og rider frækt til bispens gård og skrifter. Hun kommer i tjeneste her, og visen slutter:

"Huilcken hoffmand hinde taler emod,
- tred her met skel - (forstand)
hun tager dem i haar, hun slar dem emod iord.
Saa maatt hun vel. (mätte)

Her skildres altså ikke blot udbytningen af underklassen, men også aktivt oprør imod den. Den femte og sidste måde, en politisk vise i perioden kan fungere på, har jeg helt alment kaldt følelsesaktiverende. Hermed menes de viser, der med udgangspunkt i en politisk begivenhed lægger stor vægt på at gribe tilhøreren og fremkalde sorg, vrede, klage, medlidenhed el. lign. Ørnevisen er et eksempel på en vise, der anvender dette virkemiddel raffineret og bevidst. Men viser som "Hans Faaborg" og "Dronning Elisabeths død" dvæler så meget ved den tragiske, sørgelige skæbne, at det er et spørgsmål, om de overhovedet har kunnet have politisk funktion. Også de tre Kniphof-viser (nr. 27-29) er meget almene i deres religiøse sentimentalitet. Derimod er den pompøse latinske klagesang over "tyrannen Chr. II" og Stockholms blodbad 1520 (nr. 19) nok stærkt følelsesaktiverende; men dens politiske engagement er så åbenlyst, at den i høj grad må have haft en politisk funktion blandt den svenske adel og højgejstlighed. I hvor høj grad har nu alle disse viser været sunget, og i hvor høj grad er de blevet folkeeje ("folkeviser")? Det er meget svært at svare på; men vi må nok antage, at mange af dem har haft en ret kort levetid og været sunget i en ret snæver kreds.

Blev de trykt som flyveblad eller flittigt afskrevet, var der mulighed for en længere levetid og et bredere publikum; men nogle af de længste og mest snørklede viser har sikkert lige så ofte været læst som sunget. Alt dette gælder imidlertid hovedsagelig overklassen (der kunne læse og skrive). Blandt bønderne og de lavere lag har nogle af disse viser levet i folkemunde generation efter generation. Det gælder muligvis nogle af Ditmarsken-bøndernes og landsknægtenes viser, det gælder f.eks. Ørnevisen, "Hans Faaborg", Vasavisen og Dalvisen, og det gælder ikke mindst talrige socialkritiske ballader og skæmteviser, som jeg har nævnt eksempler på ovenfor. I hvor høj grad diverse propagandavisers slået an, er vi desværre afskåret fra at vide.



Sækkepibespilleren.

Kobberstik af Albrecht Dürer, 1514.

6. Visernes spredning og brug.

Efter i sidste afsnit at have diskuteret de politiske visers mentale og ideologiske funktion, skal jeg her prøve at belyse den konkrete brugssituation samt spredningen af viserne.

Den politiske visesang har ligesom al anden visesang fundet sted dels i forbindelse med arbejdet dels i forbindelse med fester og andre situationer, hvor folk kom sammen.

Meget arbejde på landet har foregået i fællesskab. Således ved vi, at kvinderne især når de samledes til kartegilder for at forarbejde ulden og i bindestuerne (hvor også mænd var med) brugte at slå tiden ihjel med fortællinger og visesang.¹⁾ Men også i mange andre arbejdssituationer i by og på land har bønder eller håndværkere fundet anledning til at være sammen og forkorte tiden med visesang. En særstilling indtager landsknægtenes slag- og marschsange, som er blevet kaldt soldaterlivets arbejdssange.²⁾

Skellet mellem arbejde og festlige sammenkomster har dengang ikke været så skarpt, som det i dag er under kapitalismen. Man har holdt arbejdsgilder³⁾ knyttet til årets landbrugsarbejder (hvoraf høstgildet var det største), men også i forbindelse med (som nævnt) tøjets tilvirkning, husbygning, ølbrygning, slagtning og meget mere, ligesom også fiskerne har haft deres arbejdsgilder. Men desuden har der været årsfesterne, hvoraf jul og midsommerfesten var årets hovedfester, fester ved livets højtider (barsel, bryllup, begravelse), og i øvrigt en lang række andre samværsformer: Laugssammenkomster, drikkelag, dans osv. Fra Danmark kendes i alt ca. 260 forskellige gilder - og det er jo rart at tænke på, at bønder og håndværkere har formået at live op på det sure hverdagsslid.

Ved disse festlige sammenkomster har man sunget viser, og herunder er der smuttet en og anden poli-

tisk vise med. Nogle har været danseviser. Historikeren Hans Detleff (17. årh.) siger, at Ditmarsken-visen nr. 12 har været brugt til dans, og Müllenhof mener, at det samme gælder nr. 10 & 11.⁴⁾ Også politiske ballader og skænteviser kan bønderne have brugt på denne måde (mens borgerskab og adel formentlig ikke dansede kædedans længere i vor periode).⁵⁾ Men ellers har viserne været sunget til almindelig underholdning. I den kongelige forordning mod smædeskrifter fra 1564 nævnes specielt "laugs-selskab".⁶⁾ Vedel nævner i Hundredvisebogen balladesang i "Gestebud oc Samquem", blandt rejsende folk til fods eller "udi Vognen oc Skibet", på sygesengen eller "...behafftet udi Fengsel, eller bested udi andre sørgelige Vilkaar..."⁷⁾ Og Peder Palladius advarer i Visitatsbogen mod at bagtale hinanden og synge "løsachtige noder", boleviser o.l. ved "brøllup och bardtzet, gilde och giestebud".⁸⁾

Gennem disse fester manifesterede de lavere befolkningslag deres kultur (jfr. afsnit 3). Intet under



Dansende (tysk) bondepar. -
Efter tegning af Urs Graf, 1525.

at magthaverne gennem regeringspåbud fra kong Hans' tid og frem gennem århundrederne bestandig søgte at begrænse festlighederne.

Spredningen af de politiske viser skete enten skriftligt gennem flyveblade og afskrifter eller mundtligt gennem levende sang. Centralt i spredningen stod markeder og farende folk af enhver art. Man holdt torvemarkeder, som tjente den lokale handel mellem købstaden og dens opland, årsmarkeder og større varemesser (f.eks. Skånemarkedet).⁹⁾ Jævnledes med byernes årsmarkeder afholdt bønderne fra gammel tid markeder på landet. Det var et stridspunkt mellem land og by, og den borgervennlige Chr. II forbød i 1521 at holde markeder "paa landzbyerne eller paa kirkegorde, herre gorde, clostere eller prestegorde eller noget anderstedz paa landit".¹⁰⁾ Forbuddet har dog sikkert ikke kunnet håndhæves - så let afskaffede man ikke bondens urgamle handelsrettigheder. På disse markeder samledes folk af alle slags fra fjern og nær, ofte lå markederne nemlig i forbindelse med højtider, fester eller tingmøder. Almindelige mennesker strømmede til, for her var mulighed for at høre nyheder og forlyste sig selv om man ikke skulle sælge eller købe. Også de farende flyvebladssælgere, sangere og spillemænd fandt her et ideelt publikum. Enhver bogtrykker i perioden var også forlægger og boghandler; men de største af dem havde desuden bogførere, der rejste rundt fra sted til sted (også på landet) og midlertidigt opslog deres boder i herberger eller ved/i kirker, ofte i forbindelse med markeder.¹¹⁾ (Ved markedstid var næringen fri, så enhver kunne forsøge sin lykke med flyveskrifter, som sanger eller spillemænd). Visse bogtrykkere specialiserede sig ligefrem i letsælgelige produkter som folkebøger, almanakker og flyveskrifter (herunder viser). På flyvebladene finder vi så at sige alle visetyper - også de politiske. Vi har kun overleveret 19 danske

skillingsvisetryk fra før 1600; men heraf kendes de 18 kun i ét eksemplar, hvilket antyder hvor mange flyvebladvisetryk, der må være gået tabt.¹²⁾ Flyvebladene kunne kun læses af de lærde, af adelige, af en del af borgerskabet og af ganske enkelte på landet. Men indholdet formidledes videre af færende folk, der som formidlende medium brugte billeder og musik.¹³⁾ Vi hører om omrejsende nyhedssangere, der efter at have foredraget viserne solgte dem i flyvebladsform. Billeder i tilknytning til visens indhold animerede til køb og lettede tilegnelsen, melodien gav menigmand mulighed for at huske og senere selv reproducere visen. På denne måde kunne skriftlig og mundtlig spredning glide over i hinanden, og vi ved da også, at tyske verdslige viser i 16. årh. bragtes til Danmark af hjemvendende danske studenter, tyske musikere, håndværkere, landsknægte og bogførere enten mundtligt eller som flyveblade.¹⁴⁾ I øvrigt kunne håndskrevne afskrifter naturligvis have samme funktion som flyveblade. Det kan være bl.a. disse flyveskrifter og afskrifter, Poul Helgesen tænker på, når han i 1526 klager over, at "...främända krämäre göra medt theres lösa warer stoor skadha j landet".¹⁵⁾

Det er straks sværere at gøre sig mere konkrete forestillinger om den rent mundtlige visespredning. Men vi har nogle samtidige udsagn, som kan belyse det. Historikeren Olaus Magnus har i sin "Historia om de nordiska folken" (1555) en så levende og instruktiv skildring af visesangen ved en midsommerfest, at den fortjener at citeres udførligt. Her ser vi også, hvordan socialkritiske viser mod f.eks. "grådige og grusomme fogeder" indgår:

"Om midsommerfester.

Når nu omsider alle skove enge og marker står grønne og blomstrende, på den tid da solen går igennem Krebsens tegn, det er på Skt. Hans aften (en dag som allerede de gamle fejrede med

overordentlige festligheder, og som de har lært og befalet deres efterkommere at højtideligholde), plejer alle folk uden hensyn til køn og alder at samles på byernes offentlige åbne pladser eller på en plan ude på landet, for dér munter at danse ringdanse og springdanse i skæret af talrige bål, som tændes overalt. Under dansen plejer man at synge viser om fortidige heltes bedrifter, det være sig i fædrelandet eller i andre lande overalt i verden, og også om store gerninger, som ansete kvinder til evig berømmelse har udført af nidkærhed for at bevare deres kyskhed. Ligeså synger man også om sådanne handlinger, som mennesker uden for lands lov og ret, såsom vanslægtede og feje adelsmænd, grusomme tyranner og skamløse kvinder, har ladet komme sig til last. Alt dette synges i viser og på melodier, som er gået i arv fra forfædrenes tid, til spil af harper, vekslende med fløjter. Dertil plejer også de unge piger efter deres mødres lære at synge til strengespil om de mange store fejl, som ægtemænd gør sig skyldige i, såsom terningspil, slagsmål på værtshuset, forføngelighed i klædedragt, omgang med narre samt permanent beruselse og drukkenskab. Men til gengæld ved også slagfærdige unge mænd at synge om, hvor dovne, falske, ubændige, trættekære, sladderagtige, forføngelige og troløse kvinderne er, at de ikke blot skal hakke på og klage over mændene. Endvidere skildrer man også i adskillige viser til forskellige musikinstrumenter, hvad troløse borgere, listige håndværkere, omkringflakkende kræmmere, dørske sønmande, uærlige bønder, lumske forrædere, sleske smigrere samt grådige og grusomme fogeder kunne tage sig til." 16)

To danske retssager om smædeviser kan yderligere belyse, hvordan den slags viser spredtes mundtligt. Det drejer sig om sagen mod præsten Jacob Nielsen, der havde digtet og sunget en smædevise mod bispen i Lund og i 1586 blev halshugget herfor, samt om en sag fra Kgs. Lyngby 1630, hvor en bonde, Niels Marquursen, anklagedes for at have digtet og sunget en smædevise mod andre bønder. (Ganske vist er begge retssager lidt senere end vor periode; men der er ingen grund til at tro, at tilstandene har været væsentlig anderledes i første halvdel af 1500-tallet).

I begge tilfælde får vi belyst, hvordan sådanne viser kunne indgå i en arbejdssammenhæng. Jacob

Nielsen¹⁷⁾ hævder i sit skriftlige forsvar, at han har hørt to kvinder, der hjalp byfogeden i Væ med høsten, synge visen og hørt dem sige, at de havde lært visen i Blekinge.¹⁸⁾ I Niels Marquursen-sagen beretter et vidne, at

"...en dag i høst, ded første de meyed rug, da sad hand och Niels Marquursen paa ageren och fich mad. Da sagde Per Ibsen, Niels Marquursen wed en smuch wise, vilde, hand kunne siungenn. Saa begynte Niels at siunge..." 19)

Et andet vidne har hørt Niels Marquursen citere noget af visen "...paa en ager, som hand (NM) gich och meide et stycke haure."²⁰⁾ Visen må i øvrigt have vakt en del opsigt og være spredt noget ud over herredsgrænsen, for et tredie vidne beretter, at da han blev fængslet og ført til København, blev han af nogle københavnere bedt om at synge visen. Vidnet sang så de første to vers for folkene; men derpå afbrød han den grædende, idet han hævdede ikke at kunne huske mere.²¹⁾ (Årsagen til hans gråd fremgår desværre ikke).

Også i en anden sammenhæng har begge viser været sunget: Drikkelag med musiceren til. Dommen over Jacob Nielsen fastslår, at han en dag først i jan. 1586

"...haffuer Indtgiffuett(indgivet) sig wdi En Borgers hus i Lundt oc der druckett fraa morgenn otte slo Indt tiill Sex slett(klokkeslag) om Affthenenn; Medelltiidt haffuer handt Ladett hannem begaaitt medtt(udføre) sin slemme oc skendige ordt, viisze oc dict, offuerverendis (under overværelse af) tuende Skole degne, som ligtte(legte) for hannem paa Zitter oc Gier (cither og gige) then hiele dag Igienem." 22)

I Niels Marquursens tilfælde beretter vidnet Michell Spillemand, at han en aften hos skolemesteren har hørt Niels fremføre noget af sin vise. Tingbogen citerer et brudstykke af visen og tilføjer: "Och dette schede(skete) i gaar 8 dage, dj drach

tillsamen till for:ne(førnævnte) scholemesters, och Michell legte for hanom paa sin gie."²³⁾

Visesang på markeder har vi også belyst gennem Jacob Nielsens sag. Jacob siger selv, at han tit og ofte har hørt visen sunget, bl.a. i Væ

"...och thed aff tuende spillemend, som paa the-ris sommermarkied Anno 1585 hinde legte paa the-ris spil och siungde hinde for it helth selskaff vdi en ølbo(d), och mange folck samledis til att høre paa hinde..." 24)

Desuden har den været sunget "aff Gabriel Sparris folck" i Væ.²⁵⁾

Endelig har Jacob Nielsens vise været brugt i en direkte voldelig sammenhæng. Ifølge bispens skriftlige indlæg til domstolen skete der følgende:

"Samme dag at afften, der klokken vaar elleffue, kom for:ne M. Jacob till min laage oc haffde noget selskaff met sig; de sloge megit hart paa laagen met hammeren, saa mit folck bleffue forferdede. Der tiundene(tyendet) spurde, huem der banckede, da sagde M. Jacob: 'haffue i icke tystøll(tysk øl) at selge? Lad op.' Huor till mit folck suarede, at de skulle gaa hen der som tystøll vaar fald; de viste vell selff, att der soldis icke tystøll. Oc, effter hand haffde mange skends oc wnyttige ord till folckit, som inden laagen vaar, da begynte hand den skanduise (smædelse) baade at lese oc siunge oc det met stor ladder eblant oc repeterede M. Jacob nogle aff Versene oc sagde: 'Ney icke saa, Her Hans, den halte prest, hand drog paa stenen som en hæst; Item(fremdeles), hey! hey! icke saa, men saa skall i sige: Her Peder met den store mund, hand drog paa stenen i Lund.' Effter att den spaatelig handell haffde ende, heffuede de an enten met stenger eller spiud oc sloge tagstenene neder offuer lagen; somme Kastede offuer laagen, icke vden min hustruis store fare; Thi der Kom en halff tagsteen neer paa hindis skuldre, at hun haffde nær styrt. Der det varede vel en halff stund oc mere, da till vaalte(farvel) raabte for:ne M. Jacob till folckene, der stode inden faar: 'sig hannem', sagde han, 'att ieg vaar her før y dag oc sagde hannem sin beskeed, oc ieg skall alligeuall vocte hannem her vd.' Om morgenen tiligen, der laagen bleff oplæst, fandtz vell en halff Kurffue, fuld aff sønder



*Ein schönes verlobtes Paar Marck. Singer.
 Wer dan was nicht will erfahren und ersehen
 Ein recht Wunder geschicht, so dieses Jahr geschehen,
 so sehen zu. Auch, good schaff, trah inner allein
 heb nur mein Dassel auf, darunter wird Er sehen.*

Gadesangere. Tysk, 1600-tallet.

slagte tagstene, inden for laagen oc lige saa mange vden faare, som gaat folck(godtfolk) vitterligt er, der besaae om morgenenn huad skeedt vaar. Fandt der oc skanduisen, som vaar Kast op i vraen(krogen) hoss laagen." 26)

De to retssager samt Olaus Magnus' Historie giver altså tilsammen et spredt, men oplysende billede af brugen og den mundtlige spredning af smædeviser og politiske viser. Vi fornemmer den effekt, disse viser har haft, og vi mærker - selv om vi sjældent har musikken overleveret - hvordan melodierne og instrumentalspillet forstærker effekten og bidrager meget til spredningen af viserne. Den vandrende visesanger har været et så kendt fænomen, at vi ligefrem har overleveret en samtidig skæmtevis om denne figur. Heri hedder det bl.a.:

"Der ieg kom til bundens gaard,	
de haffde saa stor en skip;	(skæppe)
oc some de melde, och some de tog,	(målte)
de tencte min viser skulle slip.	
Ynd da haffde ieg til offuer aff di viser."27)	(End)

På trods af at vi har bevaret meget få politiske viser fra underklassen i Danmark i 1500-tallet, har vi i dette afsnit alligevel været i stand til at danne os en forestilling om, hvordan bønder, håndværkere og omvandrende folk har brugt og spredt disse viser. Sammenligner vi dette med, hvad der her og tidligere i artiklen er fremgået om overklassens brug og spredning af politiske viser, ser vi, hvordan forskellen er betinget af disse klassers forskellige materielle kår: Arbejdssituation, handel, organisering, gildetraditioner, uddannelse, klasseinteresser samt rådighed over distributionsmidler. Berøringspunktet mellem klasserne har især været farende folk af enhver art samt den socialt trængte lavadel.

7. Kampen mod underklassens brug af viser som politisk våben.

"Thi met Viser vinder eller taber mand huercken Land eller Riger. Der hører alt mere til...", siger Vedel, når han skal retfærdiggøre, at han har taget en kontroversiel vise med i sin visebog (jfr. afsnit 5 ovenfor). Men når Vedel overhovedet kommer på den tanke, at politiske viser skulle have betydning for rigspolitiske begivenheder, kan deres effekt ikke have været helt ringe. Og når man læser kilder fra 1500-tallet viser der sig da også gennem mange spredte fingerpeg et billede: Spotteviser og politiske viser af enhver art har haft en betydelig udbredelse, de har været anvendt som politisk våben, og overklassen har ført en indædt kamp mod underklassens brug af viser som et sådant våben. Når visesangen kunne få en sådan betydning, skyldes det de skarpe klassegrænser og karakteren af den feudale offentlighed, som jeg tidligere har skildret den. Offentligheden var i det hierarkiske feudalsamfund rettet fra myndighederne ned til folket. Publiceringsmedierne var få og overalt, hvor det var muligt, kontrolleret af magthaverne. Men visesangen, der spredtes fra mund til mund, kunne ikke kontrolleres eller stoppes; den var et af de få medier, hvor folket kunne udtrykke sig - det være sig blot manifesterende eller direkte meddelende og meningstilkendegivende. Derfor kunne denne visesang få ret stor betydning som våben i kampen mellem udbyttere og udbyttede - men naturligvis også mellem stridende fraktioner i den herskende klasse.

Hvor udbredte disse viser har været, kan vi fornemme adskillige steder hos Vedel. Jeg har tidligere citeret hans ord om, at viseproduktionen "almindeligen" blussede op i krigstider, og at visen om Erik Emunes drab hyppigt blev sunget i Jylland. Om

Ørnevisen siger han, at den "...i mange Aar er siungen her i Riget", ¹⁾ og i fortalen til visebogen siger han, at man desværre dagligt ser, hvordan mange "lætferdige" mennesker forlyster sig med viser og digte, der er langt værre end "...hine uky-ske, utuctige, forargelige Bole Viser oc uærlige Skende Dict". Det fører ingen "Politiske Gaffn oc Fordeel" med sig - siger Vedel - men kun "...idel Forargelse oc Guds store Fortørnelse". ²⁾ Om alle historiske og politiske visers partiskhed er Vedel dog ikke i tvivl: "Thi Poeten tager ickun aff den hele Historie, det besynderligste som hannem vilder oc tiener til sit Forsæt." ³⁾

Et godt eksempel på de politiske visers udbredelse - og virkning - i krigstider kan ses i det forsværsskrift, som den danske adel udsendte under Københavns belejring i juli 1536. I indledningen begrundes adelen hvorfor de har været tvunget til at udsende dette skrift:

"Allernådigste, nådige, gunstige herrer og gode venner! Ikke alene har nogen af borgerskabet i det danske rige ladet et offentligt smædeskrift trykke og udsende mod os - som måske er nået frem til jer, eller en del af jer - men (de har) yderligere digtet, sunget og udsendt smædeviser om os, hvori de meget uforskammet og groft uden enhver grund udbreder sig om os og tilsmudser vores gode navn, herkomst og ære." ⁴⁾

Endnu 60 år efter Grevefejden finder Arild Huitfeldt det i sin krønike værd at nævne, at købstæderne lod adskillige skandskrifter (smædeskrifter) og viser udgå mod adelen under Københavns belejring. ⁵⁾ En anden - samtidig - krønike fortæller, at da malmøborgerne i 1530 trængte ind i gråbrødre-klostret, sang de "en lang sang for at håne brødre-rene", ⁶⁾ og i visen "Munkens klage" (nr. 36), der er et langt indlæg imod protestanternes anonyme (smæde-)sange, gøres slig viseproduktion simpelthen til kendetegnet på en skalk:

"En foegell thend kindesz paa federn sinn (kendes)
oc eszell paa ørnne hin lange, (æsel)
saa gjør oc skalcken paa ordt oc digtt,
som stedze fra hanom mon gange."

Selveste Chr. II beklager sig over denne form for offentlighed, når han et lille års tid efter sin fordrivelse skriver:

"Hvor mange smædeskrifter er ikke udsendt imod os, hvor mange smædeviser er der ikke digtet om os, hvilken grusomhed, hvilket tyranni er der ikke tillagt os?" 7)

Hvor frygtede og hadede skandskrifter af enhver art var, fremgår af en tysk borgers dagbog fra o. 1542. Da Wolfenbüttel i 1542 blev indtaget af det smalkaldiske forbunds hær, holdt sejrherreerne først gudstjeneste, og "...Dann hat man viel Schme- undt Schandtsbücher vorbrandt..."⁸⁾

Overklassens kamp mod brugen af viser som politisk våben tog dels form af en ideologisk-religiøs kamp dels af en juridisk kamp.

Mange af de samtidige forfatters fordommelser af smædesange og politiske sange er led i denne ideologisk-religiøse kamp og bevidner fænomenets udbredelse - ligesom også forordninger og retssager gør. Katolikkernes chefideolog Poul Helgesen tordnede mod protestanternes sang på modersmålet og deres verdslige melodier - på denne tid var protestantismen jo endnu en oppositionsbewægelse -,⁹⁾

Peder Palladius (Sjællands biskop) advarede bønderne mod løsagtige noder, boleviser m.m.,¹⁰⁾ også Vedel fordømmer som nævnt boleviser og uærlige skændedigte, Peder Hegelund lader i sit skuespil "Susanna" (1576) Bagtalelsen sige, at hun er glad ved "...de smaa Pasquille, Skændskrift, Spotvers og Smæbreve",¹¹⁾ og Luther selv angreb "hine forgiftige Boleuiser oc kiødelige sang".¹²⁾ Der kunne nævnes flere eksempler; men lad mig slutte med

at nævne et af myndighedernes hovedvåben i denne ideologisk-religiøse kamp: Thomissøns salmebog fra 1569. Thomissøn siger i forordet rent ud, at salmebogen bl.a. skal bruges

"Til at forhindre oc afflegge her met hine slemme Papistiske Sang, Boleuiser oc andre forfengelige, Ugudelige, unyttige oc forargelige Viser, som nu (disværre) alleuegne brugis aff lætferdige Mennisker, huilcke Gud visselig straffe vil."

Som man ser, taler disse forfattere ofte i flæng om utugtige, ugudelige og politiske viser, ligesom de nogle gange ikke skelner mellem digte og viser. Det kan gøre det svært for os at gennemskue, præcis hvilke fænomener der hentydes i de enkelte tilfælde; men set i et større perspektiv er det ingenlunde tilfældigt. For den herskende klasse var umoral ugudelig, ugudelighed umoralsk, og det hele kunne blive politisk, fordi det manifesterede en folkelig udtryksform, underklassens kultur. Og når der nogle gange ikke skelnes mellem vers og viser, var det fordi funktionen var vigtigere - ikke fordi man underkendte melodiens betydning. Tværtimod var Thomissøn en snu rad, der - ligesom Luther - tilfælde forstod hvilken betydning sangen kunne få i den ideologiske klassekamp. I forordet til salmebogen skriver han:

"Guds ord er i sig selff den allerliffeligste Musica ... Men naar der kommer en sød oc lifflige sang oc Melodie der til (som er ocsaa Guds synderlig gaffue) da faar denne Sang en ny krafft, oc gaar dybere ind i hiertet, saa at Texten, som er saa gaat(godt) som Sangens Siel, rører hiertet meer, oc glemmis icke lettelig."

Selv om al denne fordommelse nok har haft en effekt, har den naturligvis ikke kunnet udrydde underklassens politiske visesang. Næste trin var den juridiske kamp, som vi bl.a. kan se afspejlet i diverse love og forordninger, og endelig blev direkte

voldelige midler taget i anvendelse i form af rets-sager med efterfølgende straf.

I den feudale offentlighed var det at bringe og tolke meddelelser om politiske sager en vigtig ting, som magthaverne søgte at monopolisere. Det kan derfor ikke undre, at der allerede i Chr. II's rigslove forordnes strenge straffe (bl.a. dødsstraf) for den, der udspreder "falske" meddelelser og nyheder om myndigheder og statssager.¹³⁾ Efter Grevefejden udsendte den nye statsmagt hurtigt en tilsvarende bestemmelse mod dem, der spredte nyheder til almuen og dermed "giøre Folkett ewen-tyrsk".¹⁴⁾

Mindst lige så meget frygtede myndighederne skandskrifter - og her specielt viser og digte, som hurtigt kunne spredes mundtligt over et stort område og ikke var til at stoppe. Fra kejser Karl V's "Peinliche Halsgerichtsordnung" 1521 og -29 kender vi strenge straffe mod smædeskrifter. Her foreskrives princippet "poena talionis", dvs. at en anonym smædedigter, hvis han fanges, skal lide straffen for den forbrydelse, som han i smædeskriftet tillægger andre. Beskyldte man altså anonymt nogen for at være tyv, kunne man selv straffes som sådan, og det kunne betyde døden. Samme tyske kejser så sig igen i 1541 nødsaget til at udsende forbud mod at digte, trykke, have, købe eller sælge politiske smædeskrifter.¹⁵⁾ Også andre tyske kilder fra begyndelsen af 1500-tallet afspejler kampen mod skandskrifterne, f.eks. fyrstlige forordninger mod "aufrurische und ergerliche schriften und schandtlieder".¹⁶⁾ Fra Danmark kendes ingen love mod skandskrifter og politiske viser fra første halvdel af 1500-tallet. Kolderup-Rosenvinge mener, at poena talionis-princippet har været underforstået.¹⁷⁾ Men i Universitetets statutter fra o. 1560 forbydes eksplicit "...Skandskrifter og Støj paa Gaderne, hvorved den offentlige rolighed forstyrres."¹⁸⁾

Og 19. dec. 1564 - i begyndelsen af Syvårskrigen - udsendte regeringen en forordning mod, at undersåtterne skriver "dicht oc skielskrifter" mod hinanden. Forordningen fortjener at citeres i sin helhed:

"Efterdi her til dags alle hande oc mangfoldige tvist, uskickelighed och besveringe emellom vore undersotte, indbyggerne udi vore riger och førstendomme, och en part vort krigsfolk sig tildragit hafver for dend orsage skyld, at eblant dennom brugis mange unyttige, spotske, grofve oc uforstandige ord, snak oc bagtale, som oc vore egne undersotte rigens indbyggere under dennom self indbyrdis utilbørlige dicht oc skielskrifter emod hverandre dichter och udskrifver, hvor af de tit oc ofte ere blefne upstudsige (oprørske), saa det er at befrøchte, at der af udi framtiden alle hande mutteri, oprør, tvedragt (splid) och anden uløst kunde vogse oc efterfølge, oc efterdi sligt udi sig self er utilbørligt oc uliudeligt, ville vi det ingenlunde tilstede och der fore vort mandat derom ladet publicere oc udgaa, hvor met vi alfvorligen ville hafve forbudit oc nu udi dette vort obne brefs kraft strengeligen forbiude alle, det vere sig indlendiske eller udlendiske, udi hvad condition eller befaling de ere, som udi vore riger oc førstendomme bygge oc boe eller oc der same steds tilsamen komme enten udi laugselskaf eller ander steds, ehvor det vere kand, at bruge nogen besverlige, unyttige oc utilbørlige snak eller bagtale, som nogens gode røchte, ere oc lempe kand vere for ner, icke heller nogen berychtige eller spodske skielskrifter emod hverandre at dicte eller udskrifve, men ville, at de dennom sligt aldelis undholde skulle, och dersom en hafver nogit met en anden at giøre, skal hand det met retten ordentlig udføre oc icke udi andre maade under vor højigiste straf oc unaade, saa oc lifs oc gots fortabelse." 19)

Her står altså:

1. Skandskrifter og viser udgør et problem, som der må lovgives imod. (Problemet er formodentlig særlig akut i krigstid, hvor indbyrdes strid er særlig fatal for statsmagten).
2. Problemet er, at skrifter og viser gør folk trodsige og genstridige, så det må frygtes, at kimen dermed er lagt til opsætsighed, strid,

oprør o.l. i fremtiden.

3. Hermed forbydes al slig bagtalelse samt at digte eller sprede alle slige skandskrifter.

4. Overtrædelse straffes i værste fald med livs og ejendoms fortabelse.

I Danske Lov ser vi, at folk der har digtet eller spredt skandskrifter, i almindelighed straffes med livsvarigt straffearbejde - men er det mod øvrigheden: Døden. Loven er ganske vist fra 1683, men bygger på dette punkt på ældre retspraksis.²⁰⁾ Vi har fra ca. samme tid forskellige vidnesbyrd om, at skandskrifter afbrændtes offentligt; om dette har været almindelig praksis også i 1500-tallet er usikkert.

Men nok så mange lovparagraffer kan ikke ændre classesamfundets realiteter. Forbuddene blev overtrådt, og magthaverne svarede igen med åben vold.



Kræmmeren, der sælger flyveskrifter.

Tysk, o. 1590.

Det er tidligere nævnt, hvordan politiske viser vedlagdes retsprotokollerne som bevis på anklagedes oprørskhed og skyld under retsopgøret efter den tyske bondekrig 1524-25. Fra Sverige kender vi en retssag fra 1545-46, der forårsagedes af nidviser med beskyldninger om fåretyveri,²¹⁾ ligesom vi hører, at domkapitlet i 1630 anklager en bogtrykker i Västerås for mod kontrakten at have trykt "Wij-sor, Wers och annat onyttigt".²²⁾ Fra Danmark har vi desværre ikke noget kildemateriale bevaret om retssager i anledning af spotteviser eller politiske viser fra første halvdel af 1500-tallet; men vi har overleveret aktstykker fra tre lidt senere retssager, som utvivlsomt også afspejler retspraksis i vor periode. Det drejer sig om sagen mod Jacob Nielsen 1586, en sag mod to bønder fra Horsens-egnen 1592 og en sag mellem nogle bønder fra Kgs. Lyngby 1630.

Sagen fra Horsens²³⁾ drejer sig om et smædedigt (om det har været sunget er uvist), som to bønder havde digtet om fremstående borgerlige i Horsens. De anklagedes først af lensmanden for Nim herredsting, og efter at være behandlet to gange her gik sagen til landstinget i Viborg, direkte rejst af to smædede borgmestre fra Horsens. Det er svært at gennemskue, hvad der reelt ligger bag denne proces; men i hvert fald dømtes de to bønder skyldige, den ene oven i købet også i mened. (Straffen kendes dog ikke). Dommen er i øvrigt kort efter indskrevet som rettesnor for lignende sager i en domssamling fra Varde - endnu et vidnesbyrd om, at det principielle problem, skandskrifter, var udbredt og ikke sjældent kom for retten.

Sagen fra Kgs. Lyngby²⁴⁾ har ovenfor været brugt til at belyse spredningen af spotteviser og politiske viser. Nogle bønder indklagede Niels Marquarsen for Sokkelund herredsting for en vise, som han skulle have digtet og sunget "denom till spot,

epthersigellisse, och æris forkleinghdningh(forklejn-ning)".²⁵⁾ Han indrømmede at have sunget visen, men nægtede at have digtet den selv. Sagen sluttede i det følgende tingmøde med forlig, idet Marquursen bad om forladelse og lovede aldrig mere at digte eller synge sådanne smådeviser om Lyngby-bønderne. Denne retssag har så vidt det kan skønnes ikke haft større politiske perspektiver, idet den først og fremmest synes at have været en mere intern affære mellem Lyngby-bønderne (selv om visens ry, som tidligere nævnt, var nået helt ind til København). Også sagen mod Jacob Nielsen har ovenfor været brugt til at belyse politiske visers spredning. Her er for en sjælden gangs skyld bevaret et omfattende aktmateriale, som tillader os at trænge dybere ned i sagens baggrund.²⁶⁾ Begivenhedsforløbet var i al korthed følgende: Præsten Jacob Nielsen var i 1581 blevet afsat fra sit embede som følge af et skandskrift mod rigsråd ("regeringsmedlem") Henrik Brahe. Senere kom han på kant med biskop Niels Hvid i Lund. Da bispnen i 1585 kom i strid med rigsråd Hack Ulfstand om en ligsten, der stammede fra en Ulfstand-grav i Lund domkirke, tilsluttede Jacob Nielsen sig Ulfstandpartiet og digtede en vise, som rent ud beskyldte bispnen for at have stjålet ligstenen en mørk nat og smædede ham godt og grundigt i 93(!) strofer. Som tidligere omtalt sang Jacob bl.a. sin vise hos en borger, rådmand Jørgen Guldsmid, i Lund og mødte op om aftenen - med følge - udenfor bispegården, afsang visen, smid en afskrift uden for porten og forsøgte med vold at trænge ind. Bispnen lod nu sagen gå helt til tops og klagede til kongen, der omgående gav ordre om at gribe mester Jacob. Selv om det til at begynde med lykkedes ham at slippe væk, blev han snart pågrebet og ført til København, hvor en professor-domstol først dømte ham uværdig til præsteembede, og Københavns rådstueret derefter dømte ham til døden. Henrettelsen skete dagen efter, 16. marts 1586.

Aktstykkerne er fulde af dramatiske detaljer; men her skal jeg til slut nøjes med at trække et par principielle ting frem.

Jacob Nielsens vise (der ikke har overleveret melodi) er en sen udløber af balladen og enestående ved at have ikke mindre end tre omkvæd. Dens første strofe lyder i A-versionen:

"Her er lagt en vise aff ny
 - men kragen gaell - (skreg)
 om bispnen vdj Lund by.
 For stenen hand staell, hand staell, om natte tide. (stjal)
 Hun soffuer op unnder liden." (lien)

Visen er altså et godt eksempel på to ting, som tidligere har været nævnt: Dels balladens transformering til politisk vise dels tysk indflydelse (indledningsformlen).

Som sagt greb kongen direkte ind i begivenhedsforløbet. I sin befaling til lensmanden Korfitz Viffert om at lade mester Jacob arrestere²⁷⁾ lader kongen skinne igennem, at han ønsker en streng straf over visedigteren. Dermed var retssagens udfald på forhånd givet - heller ikke dengang var domstolene upåvirkede af magthavernes ønsker. Bisp Niels er selv i sit retsindlæg inde på skandvisers funktion:

"...M.Jacob haffuer skendelig, wskyldelig oc wbarmhiertelig løyet oc staalit min heder, ære oc gode lempe, ... oc haffuer beskemmit bode mit embede, ... oc siden det hellige Euangelium... Der foruden haffuer forført mange met sig, saa at mange haffuer troit hans løgn oc falskhed; disligiste mange aff mine wuenner(uvenner) haffuer mod deris egin Samuittighed effterfuldt hannem, saa at den skanduisse er saa forbedrit, at bode ieg oc mange andre der vdj deformeris oc vlemphis. Bliffuer saadant wstraffuit(ustraffet) oc maa haffue gengse her i dette lofflige Rige, da maa huer Erlig mand, besynderlig de, der erre i nogen høy bestelling, befrycte sig paa ære oc lempe, Ja Kand oc skee paa liffuit (livet) paa det sidste." 28)

Også Frederik II nævner direkte, at hvis ikke Jacob

straffes hårdt for sin opsætsighed mod øvrigheden, så er det ikke til at overskue "huad besuer och wbeyleghett wille eptherfølge".²⁹⁾ Når straffen trods alt blev så hård, skyldes det altså blandt andet, at Jacob Nielsen fra starten var tænkt at skulle statuere et eksempel, så andre, som kongen skriver, "...aff hans exempell kunde haffue tilbørlig Leer(lære) och affsky sig saadan schand-schriffth, Schandwisz och offuermod att wndholde."³⁰⁾ Hildeman siger meget rigtigt: "...bakom hans dåd låg rader av andra; bakom hans dom århundradens erfarenhet av nidvisans effekt och effektivitet. Måster Jacob fick sona för föregångares synder."³¹⁾

Jacob Nielsens vise illustrerer de politiske konsekvenser af en tilsyneladende rent personlig smædevise. Sådan måtte det være. Da det feudale samfund ikke opererede med en offentlig myndighedssfære eller politisk sfære adskilt fra den private, måtte et personligt angreb på en magtfuld person samtidig også opfattes som et angreb på hele standen eller hele øvrigheden.

Reesen beretter små hundrede år senere, at menigmand fortæller, at da mester Jacob skulle halshuges, digtede og fremsagde han på selve retterstedet endnu et vers til sin vise:

"Skal nu Mester Jakob miste sit Liv,
- før Hanen gael -
saa er dog Bispen en Tyv.
For Stenen han stael." 32)

Resten af Jacob Nielsens vise gik nok forholdsvis hurtigt i glemmebogen; men dette vers - som Jacob sikkert aldrig har haft noget med at gøre - huskedes, for det rummer i en nøddeskal en almen sandhed for den tids mennesker - nemlig underklassens syn på magthaverne.

8. Konklusion.

Der er sunget mange politiske viser i Danmark, siden Jacob Nielsen i 1586 måtte af med hovedet. Nogle vil måske mene, at 1500-tallet er så fjern fortid, at perioden i dag er uden betydning og uden interesse.

Men 1500-tallet øver sin virkning den dag i dag. Dels har dets økonomiske, politiske og religiøse omvæltninger haft afgørende betydning for samfundets senere udvikling. Dels bruges fortællingerne om perioden ideologisk (f.eks. i skolens historiebøger). Hvem har ikke på et eller andet tidspunkt hørt myten om Chr. II, bønders og borgeres kærlige beskytter mod stormændene, som med sine fremsynede borgerlige love var 300 år forud for sin tid? Hvem kender ikke myten om Grevefejden, den tid da ret og øvrighed forsvandt i landet, og almuen rasede, indtil Chr. III fik skabt fred og gav os den rette protestantiske tro? Hvem har ikke sunget ballader fra "Danmarks gamle Folkeviser", der i over hundrede år har stået som den mest videnskabelige udgave af vores middelaldersange - på trods af at Svend Grundtvig udelod en række af underklassens sange (især skæmteviser), som burde have hørt hjemme her? Og på den anden side, hvem har ikke hørt om Christianias genoplivelse af det folkelige oprør i Grevefejdens periode: Viser som "Skipper Clements morgensang" og begreber som "bondehæren" og "regnbuehæren"?

Historien og visesangen bruges - nu som dengang - til forskellige formål af forskellige samfundsgrupper. Bestemmende herfor er til syvende og sidst spændingerne mellem samfundsklasserne - de spændinger, der slog så voldsomt ud i begyndelsen af 1500-tallet. Det har været min påstand, at ligesom feudalismens krise i begyndelsen af 1500-tallet er et skel i Danmarkshistorien, fordi den varsler feuda-

lismens undergang og indeholder kim til kapitalismen, således opstår der i samme periode - og betinget heraf - en helt ny politisk-aktuel visetype, som peger frem mod al senere politisk visesang. Jeg har skildret, hvordan den politiske visesangs typer og former, dens virkemidler, dens spredning og dens funktion var forskellig hos de forskellige samfundsgrupper i 1500-tallet. Jeg har hævdet, at den politiske visesang bedst kunne betragtes som en speciel type publicistik, der dels af den herskende klasse kunne bruges som et led i magtrepresentationen, dels af folket (og i krigstider: fjenden) sammen med spotte- og skæmteviser af enhver art som en slags "modoffentlighed". Denne sidste visesang manifesterede gennem sin betydelige udbredelse underklassens kultur, og den kunne få politisk betydning, blive et politisk våben, ved at nedbryde den repræsentative offentligheds monopol på magtlegitimation og meningsdannelse. Netop derfor blev denne visesang ihærdigt bekæmpet af den herskende klasse.

- Og alt dette har jeg set og forklaret ud fra periodens grundlæggende politiske begivenheder og ud fra den feudale offentligheds karakter.

Det er min opfattelse, at visesangen fra 1500-tallet til i dag har haft politisk betydning som manifestation af henh. den herskende classes og de undertrykte samfundsgruppers kultur og af deres samfundsopfattelse - det være sig i spektret fra rene følelsesaktiverende, over ideologisk selvbekræftende og socialkritiske viser til viser med direkte opfordring til politisk aktion.

Nu må man imidlertid ikke tro, jeg lægger op til en idealisering af "underklassens" livssituation og politiske bevidsthed før i tiden. Underklassen har været splittet i mange forskellige grupper (standsmæssigt, regionalt, religiøst, efter køn osv.), og solidariteten har snarere været en stands- end en classesolidaritet. Feudalsamfundets

dagligdag har været stærkt præget af vold og druk.

Men underklassens protest og dens nok så forvrængede samfundsmæssige bevidsthed har stukket hovedet frem på mange forskellige måder i takt med samfundets økonomiske, politiske og ideologiske udvikling gennem århundrederne. Det ville være forkert uden videre at generalisere artiklens resultater til de næste 2-3 århundreder. Det videre perspektiv må være at få skitseret "den politiske visesangs historie" ved at kigge nøjere på visesangens rolle omkring nogle andre knudepunkter i Danmarkshistorien, først og fremmest feudalismens nedbrydning i 1700-tallet samt borgerskabets magtkonsolidering og kapitalismens gennemslag i 1800- og 1900-tallet. Herved kunne et langtrækkende og spændende perspektiv konkretiseres - til støtte for nutidens progressive bevægelser og deres politiske visesang.

NOTER:

(Enkeltstående navne henviser til værker i litteraturlisten; årstal i parentes efter navnet henviser til det værk af forfatteren, som udkom netop dette år).

2. Historisk baggrund.

- 1) Artiklen støtter sig for det historiske stofs vedkommende på Paludan-Müller, Erslev, Rønsov, Thorsen, Arup og ikke mindst Scocozza. Jfr. til Scocozzas bog Wittendorffs, Jensens og Rahbek Rasmussens anmeldelser i henholdsvis tidsskrifterne "1066", 6. årg., 2, "Kritiske Historikere", nr. 2, 1976 (også trykt i "Historievidenskab", nr. 10-11, 1977) og "Fortid og Nutid", hæfte 4, 1976. Scocozza har svaret sine kritikere i det vigtige efterskrift (s. 305-325) til 2. udgave af sin bog (1977), og E. Fiva og H. Jensen har atter taget til genmæle i "Kritiske Historikere", nr. 4, 1977. Se endvidere Rågård samt "Historievidenskab", nr. 10-11 (temanummer om overgangen fra feudalisme til kapitalisme med specielt henblik på Danmark), især Ole Kaae: "Om den marxske teori om overgangen fra feudal til kapitalistisk produktionsmåde", J. Vogelius: "Det danske overgangssamfund..." og H. Jensen: "Produktionsmåde og samfundsformation..." En god, kort og letlæselig introduktion til efterkrigstidens vest-marxistiske debat om overgangen fra feudalisme til kapitalisme ("Dobb-Sweezy debatten") er R. Hiltons introduktion "Feudalism and the Origins of Capitalism" til bogen "The Transition from Feudalism to Capitalism", London 1976. Endelig er problematikken omkring studiet af den tyske bondekrig behandlet i kort form af Th. Nipperdey & P. Melcher: "Peasants' War" i "Marxism, Communism and Western Society", New York 1972, s. 238-47. - Den netop udkomne bog, "Den feudale produktionsmådes historie i Danmark ca. 1200-1800", I, af Ole Bernild og Henrik Jensen har ikke kunnet nå at få væsentlig indflydelse på nærværende artikel.
- 2) Jfr. Dahlerup.
- 3) DgF 170 A.
- 4) DV 3.
- 5) Jfr. Heise.
- 6) DV 4.
- 7) DV 12.

3. Feudal offentlighed, publicistik - og visesang.

- 1) "Strukturwandel der Öffentlichkeit", 1962. (I det følgende henvises til den norske udgave). Det følgende bygger især på §2-3 (s. 4-24).
- 2) Habermas, s. 6.
- 3) Rahmelow, s. 10-11.
- 4) Kieslich, s. 19.

- 5) Kieslich, s. 19.
- 6) Jfr. Kieslich, s. 96-105.
- 7) Habermas, s. 13-16.
- 8) Habermas, s. 15.
- 9) Hildeman(1950), s. 143ff & s. 261ff.
- 10) Jfr. Nielsen(1919), s. XViff og Nielsen(1941), s. 28-29.
- 11) Et overblik over den trykte publiceringsvirksomhed kan fås gennem Nielsen(1919) og Bruun, II.
- 12) Jfr. Kieslich, s. 117 & Rahmelow, s. 226.
- 13) Rahmelow, s. 226-27.
- 14) Kieslich, s. 117-118.
- 15) Rahmelow, s. 235.
- 16) Habermas, s. 15-16, note 35.
- 17) Habermas, s. 15.
- 18) Bachtin, s. 15-60. Jfr. også "Antologi af nordisk litteratur", I, s. 106-113 og ikke mindst den nys udkomne bog af Peter Burke.

4. Politisk visesang.

- 1) Skemaet er udarbejdet ud fra Suppan, s. 105-06, Schiørring(1950), Schiørring(1977) m.m.
- 2) Jfr. Grüner-Nielsen(1931), s. 18, og Schiørring(1977), s. 235.
- 3) Citeret efter Laursen & Nielsen, s. 115.
- 4) Jfr. DgF, III, s. 616-17; DV, IV, s. 41 og Herm. Möller, s. 59.
- 5) Schiørring(1950), I, s. 54-55.
- 6) Jfr. Marius Nielsen: "Folkevisens Afløser", i: "Danske Studier", 1915, s. 151-163, og DV, VII, s. 52-58.
- 7) Nr. 2, 5-12, 15, 27-31a, 38-39 & 43-45.
- 8) Jfr. DV, VI, s. 220.
- 9) Jfr. Liliencron, II, s. 444, og DgF, X, s. 423.
- 10) F.eks. "Ørnevisen" (nr. 23), jfr. Friis(1945), s. 110.
- 11) Jfr. Gustav Henningsen.
- 12) Johann Adolphi (kaldet Neocorus), Hans Detleff, Johan Russe.
- 13) Jfr. Hildeman(1950).
- 14) Rørdam(1867), s. 20-21.
- 15) Steinitz, I, s. 21.
- 16) Jfr. Schiørring(1950), I, s. 160ff, og DV, IV, s. 38.
- 17) Schiørring(1950), I, s. 57.
- 18) Jfr. Sauermann, s. 298.

5. Den politiske visesangs funktion.

- 1) Enh. nr. 3 og 4. Jfr. DgF, X, s. 420-26, og Lindberger.
- 2) DV 17-19 & DgF 175, hvoraf dog den første er oversat fra tysk.
- 3) Enh. nr. 13, 17, 19-21 og nr. 39, 44-45.
- 4) Enh. nr. 16, 27-29 og nr. 1, 15, 46.
- 5) Nr. 2, 5-12, 38.
- 6) Nr. 39, 44-45.
- 7) Nr. 23-25, 31.

- 8) Nr. 15-16, 20, 27, 29-30, 47.
- 9) Nr. 4, 8-9, 19, 28.
- 10) Henh. nr. 1, 3, 13-14, 17, 19, 22, 41-43, 46 og nr. 1, 18, 21 (Gustav Vasa).
- 11) Jfr. Kvideland, s. 144.
- 12) Jfr. Gravesen, s. 249-93.
- 13) Jfr. hertil Kvideland, s. 163ff, samt Sauer-
mann, s. 294-95 & 320 og Klusen, s. 739ff. En
god indfaldsvinkel til hele dette afsnits emne
giver i øvrigt Adrian og Mortensen, s. 169-226.
- 14) DV, IV, s. 41 & s. 43-44. Det følgende henvi-
ser til flyvebladsudgaven = DV nr. 10.
- 15) F.eks. str. 22, 23, 31.
- 16) Str. 4-6.
- 17) Jfr. indledningen til van Dülmen.
- 18) Str. 4, 16, 24, 34.
- 19) Henh. str. 6-7, 9, 15, 17, 19.
- 20) Henh. str. 13, 19, 20.
- 21) Str. 27. (Jfr. str. 11-12).
- 21b) Str. 16-17.
- 22) Str. 26.
- 23) Jeg taler i det følgende om DgF 172 A, dén af
de to varianter der er nedskrevet kun 30 år ef-
ter begivenhederne.
- 24) DgF, X, s. 429-32; jfr. også Hildeman(1950),
s. 277ff.
- 25) Povl Helgesen: "Skibykrøniken" (på dansk ved
A. Heise), s. 111. Kbh. 1967.
- 26) Friis(1945), 246-47.
- 27) Modviljen mod gejstlighedens håndværk og handel
spillede i øvrigt også en vis rolle for oprøret
i Münster, jfr. van Dülmen, s. 9ff.
- 28) Teksten efter Möller, s. 63 (påstanden i stro-
fens sidste linie beror i øvrigt på en misfor-
ståelse); melodi efter Hammerich, s. 17.
- 29) Laub har skrevet en ny melodi, som er optaget
i Folkehøjskolens melodibog (nr. 367). Til
praktisk brug i skolen ville jeg dog selv fore-
trække at bruge en anden ballademelodi, f.eks.
melodien til "Dronning Dagmar" (DgF 135, melodi
i bind XI, s. 132 ø.).
- 30) Jfr. til det følgende DgF, X, s. 432-33, Gal-
ster; Lindberger og Brix.
- 31) Galster, s. 450-59.
- 32) Vedel, s. 385.
- 33) Jfr. hertil DgF, X, s. 426-29, Hildeman(1950),
s. 149-200, og Lindberger, s. 41ff.
- 34) Nyrop, s. 75, og Bruun, I, s. 294.
- 35) Lassen, s. 368.
- 36) Se Erik Kjersgaard (red): "Danmark historisk
billedbog", I, s. 204-205. DHF, Hillerød 1969.
- 37) Let tilgængelig udgave af melodien: "Salmer,
sange og viser", Wilh. Hansen 1965.
- 38) Vedel, s. 405.
- 39) Danske Magazin, III, s. 253. Den vise, der må
være tale om (om et søslag mellem Danmark-Lü-
beck og Sverige i maj 1564), er i øvrigt over-
leveret og trykt hos Herm. Möller, s. 32ff.
- 40) Möller, s. 60.
- 41) Se hertil Klusen.
- 42) Klusen, s. 739.
- 43) Jfr. DgF, X, s. 420ff.
- 44) Lindberger, s. 49.
- 45) DgF, III, s. 651.
- 46) Jfr. Steinitz, I, s. XXXV.
- 47) DgF 116 - med melodi efter færøsk tradition i
bd. XI, Tillæg A.
- 48) DgF, III, s. 6.
- 49) DgF 139.
- 50) Den her anførte melodi er efter færøsk tradi-
tion fra begyndelsen af 1900-tallet (DgF, XI,
Tillæg A, s. 43). Hogager Folkemusikhus og
Skælskør Folkehøjskole bruger melodien til
DgF 81 ("Søvnerunerne"), når de synger "Hr.
Tidemand".
- 51) Jfr. Steinitz, I, s. XXXVf.
- 52) DgF, VI, s. 10.
- 53) DgF 370 (med melodi i bd. XI).
- 54) Se f.eks. viserne omkring DgF 370.
- 55) Jfr. Knudsen(1962): "Diskussionsindlæg...",
Varmark(1973) og Varmark(1974).
- 56) Knudsen(1961), s. 90-92 & 96.
- 57) Tekst og melodi hos Evald Tang Kristensen
(henh. s. 41-54 og meloditillæget s. 7-10).
En nyere, lettere tilgængelig udgave er f.eks.
Th. Knudsen & Schiørring, s. 93.
- 58) Grüner-Nielsen: "Danske Skæmteviser", nr. 7.
Evald Tang Kristensen bringer melodi efter
almuetraditionen i sit meloditillæg, s. 61-62.

6. Visernes spredning og brug.

- 1) Jfr. Schmidt, s. 30-31 & s. 77-80.
- 2) Jfr. Handbuch des Volksliedes, I, s. 857.
- 3) Jfr. om gildetyperne Schmidt, s. 7-19, samt
Troels Lund, IV, s. 9-256.
- 4) Jfr. Liliencron, II, s. 451, og Müllenhoff, s.
62ff.
- 5) Jfr. Knudsen(1962): "Arbejdsviser og dansevise".
- 6) Secher, I, s. 277.
- 7) Vedel, s. 12.
- 8) Palladius, V, s. 55-56.
- 9) Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelal-
der, XI, s. 446ff.
- 10) Citeret efter samme, s. 447.
- 11) Jfr. Nordisk Leksikon for Bogvæsen, I, artik-
lerne "Bogførere" og "Boghandel" (s. 136ff).
- 12) Sammededs, II, s. 326.
- 13) Suppan, s. 12. Jfr. også Handbuch des Volkslie-
des, I, s. 313, Strobach, s. 361ff, samt Nyrop,
I, s. 99ff.
- 14) Bolte, s. 187.
- 15) Jfr. Helgesen, I, s. 281.
- 16) Citeret og oversat efter Magnus, III, s. 137.

- 17) De omfangsrige aktstykker fra Jacob Nielsen-sagen er trykt i Danske Magazin, 3. R., 3. Bd., s. 140-68.
- 18) Sammesteds, s. 148.
- 19) Sokkelund Herreds tingbøger 1630-32, s. 43.
- 20) Sammesteds, s. 44.
- 21) Sammesteds, s. 45.
- 22) Danske Magazin, 3 R, 3, s. 163.
- 23) Sokkelund Herreds tingbøger 1630-32, s. 44.
- 24) Danske Magazin, 3 R, 3, s. 148.
- 25) Sammesteds, s. 148.
- 26) Sammesteds, s. 155.
- 27) Grüner-Nielsen: "Danske Skæmteviser", nr. 1 (overleveret gennem adelsvisebog fra o. 1580).

7. Kampen mod underklassens brug af viser som politisk våben.

- 1) Vedel, s. 385.
- 2) Vedel, s. 19-20.
- 3) Vedel, s. 21.
- 4) Citeret og oversat efter Danske Magazin, V(1751) s. 305.
- 5) Huitfeldt, blad T.
- 6) Citeret efter Scocozza, s. 145.
- 7) Citeret og oversat efter DV, IV, s. 27.
- 8) Citeret efter Kieslich, s. 57.
- 9) F.eks. Helgesen, V, s. 311-12.
- 10) Palladius, V, s. 55-56.
- 11) Citeret efter Wad, s. 392.
- 12) Citeret efter forordet til Thomissøns salmebog (forordet er upagineret).
- 13) Jfr. Landloven, kap. 123, og Byloven, kap. 65 (trykt i Kolderup-Rosenvinge: Samling af gamle danske Love, IV).
- 14) Recessen 1537, art. 19 (trykt i Kolderup-Rosenvinge, sammesteds).
- 15) Kieslich, s. 55-56. Jfr. i øvrigt om smædedigtning Steenstrup.
- 16) Jfr. Sehling, s. 175 & s. 176.
- 17) Kolderup-Rosenvinge: "Oplysninger til Dommen...", s. 170.
- 18) Citeret efter Rørdom(1868-77), I, s. 368.
- 19) Secher: "Forordninger...", I, s. 276-77.
- 20) Jfr. Danske Lov, 6. bog, 21. kap., §8 (udgivet af Secher, Kbh. 1929).
- 21) Jfr. Hildeman(1950), s. 279-80, og Hildeman (1974), s. 48-49.
- 22) Jersild, s. 14.
- 23) Jfr. Fussing og Schmidt(1961).
- 24) Sokkelund Herreds tingbøger 1630-32, s. 42-45 & 51-52.
- 25) Sammesteds, s. 42.
- 26) Aktmaterialet er trykt i Danske Magazin, 3 R, 3, s. 140-68. Grüner-Nielsen trykker begge versioner af Jacob Nielsens vise i "Danske Skæmteviser", nr. 83. Se i øvrigt Kolderup-

Rosenvinge: "Oplysninger til Dommen..." og Hildeman(1974).

- 27) Danske Magazin, 3 R, 3, s. 146-47.
- 28) Sammesteds, s. 156.
- 29) Sammesteds, s. 147.
- 30) Sammesteds, s. 147.
- 31) Hildeman(1974), s. 59.
- 32) Citeret efter Grüner-Nielsen: "Danske Skæmteviser", s. 359.

FORKORTELSESLISTE:

DV: "Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630". Se bibliografien under Grüner-Nielsen.

DgF: "Danmarks gamle Folkeviser". Se bibliografien.

Liliencron: Se bibliografien under dette navn.

Ek og Blomberg: Se bibliografien under Ek.

Hyltén-Cavallius og Stephens: Se bibliografien under Hyltén-Cavallius.

Danske Saml.: Se bibliografien under Danske Samlinger.

Herm. Möller: Se bibliografien under Möller.

Paludan-Müller, Aktstykker: Se bibliografien under Paludan-Müller.

BIBLIOGRAFI:

(Her anføres anvendt litteratur, kildeudgaver, vigtigste leksika o.l. Enkelte værker, som er anført med fulde data i noteapparatet, er ikke medtaget i bibliografien).

Adrian, Henrik & Mortensen, Mette: Fra slave til fæstebonde. Problemer i dansk middelalder. Kbh. 1978.

Antologi af nordisk litteratur, I-II. Bd. I v. Sigurd Kværndrup, Kbh. 1977. Bd. II v. Sigurd Kværndrup, Birgitte Lau & Ole Meyer, Kbh. u.å.

Arup, Erik: Danmarks Historie, II. Kbh. 1932.

Bachtin, Michail: Literatur und Karneval. München 1969.

Bang, Jørgen(red.): Synspunkter på folkevisen. Kbh. 1972.

Bernild, Ole & Jensen, Henrik: Den feudale produktionsmådes historie i Danmark ca. 1200-1800,

- I. Kbh. 1978.
- Biering, Karsten: Vejviser for viseinteresserede. Kbh. 1976.
- Bolte, Johs.: Deutsche Lieder in Dänemark. (Sitzungsberichte der preussischen Akademie der Wissenschaften. Phil. hist. Klasse). Berlin 1927.
- Brix, Hans: "Visen om Chr. II" i: Analyser og Problemer, VI, Kbh. 1950, s. 101-106.
- Bruun, Chr.(udg.): Aarsberetninger og Meddelelser fra Det store kongelige Bibliothek, I-IV. Kbh. 1870-98.
- Burke, Peter: Popular Culture in Early Modern Europe. London 1978.
- Dahlerup, Troels: "Lavadelens krise i dansk senmiddelalder", i: Historisk Tidsskrift, 12 R, IV (1969).
- Dal, Erik: Nordisk folkeviseforskning siden 1800. Kbh. 1956.
- Dal, Erik(udg.): Danske Viser. Folkeviser, skæmt, efterklang. Kbh. 1962.
- Danmarks gamle Folkeviser, I-XII. (Udgivet af Svend Grundtvig, Axel Olrik, H. Grüner-Nielsen, Erik Dal, Nils Schiørring, Thorkild Knudsen m.fl.) Kbh. 1853-1976.
- Dansk biografisk Leksikon, I-XXVI + supp. Red. af P. Engelstoft og S. Dahl. Kbh. 1933-44.
- Danske Magazin, 1.-8. Række. Kbh. 1745-1976.
- Danske Samlinger, 1.-2. Række. Kbh. 1865-79.
- Dülmen, Richard van(udg.): Das Täuferreich zu Münster 1534-35. Berichte und Dokumente. München 1974.
- Ek, Sverker & Blomberg, Erik(udg.): Svenska Folkvisor i urval. Stockholm 1939.
- Erslev, Kristian: Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede. Kbh. 1879 (fotografisk genoptryk 1970).
- Friis, Oluf: Den danske Litteraturs Historie, I. Kbh. 1945. + Bibliografisk Supplement til Oluf Friis' Den danske Litteraturs Historie, I (v. T.D. Olsen m.fl.). Kbh. 1977.
- Fussing, Hans H.: "Et smædedigt i Horsens 1592", i: Aarbøger udgivne af Historisk Samfund for Aarhus Stift, XLVII, Aarhus 1954, s.52-63.
- Galster, K.: "Ørnevisen", i: Edda, XXXVI, s. 450-71.
- Gravesen, Finn(red.): Musik og samfund. Kbh. 1977.
- Grüner-Nielsen, Hakon(udg.): Danske Viser fra Adelsvisebøger og Flyveblade 1530-1630, I-VII. Kbh. 1913-31.
- " (udg.): Danske Folkeviser, Historiske Viser. Kbh. 1927.
- " (udg.): Danske Skæmteviser, efter Visehaandskrifter fra 16.-18. Aarh. og Flyveblade. Kbh. 1927-28.
- " : "Den danske Folkeviser", i: Nordisk Kultur, IX. Kbh. 1931.
- " : "Folkemusik i Danmark", i: Nordisk Kultur, XXV, Stockholm 1934, s. 81-97.
- Habermas, Jürgen: Strukturwandel der Öffentlichkeit. Neuwied am Rhein und Berlin 1962. Norsk oversættelse: Borgerlig offentlighed. Fremads samfundsvidenskabelige serie, 3. oplag 1975.
- Hammerich, Angul: "En tysk Landsknægtviser i 'Dennemarcker Thon' ", i: Aarbog for Musik, 1922, Kbh. 1923, s. 11-22.
- Handbuch des Volksliedes, I-II. Udg. af R.W. Brednich, L. Röhrich & W. Suppan. München 1973-75.
- Heise, A.: "Bondeopløb i Jylland i Kong Frederik den førstes Tid", i: Historisk Tidsskrift, 4 R, V (1875-79).
- Helgesen, Poul: Skrifter af Paulus Helie, I-VII. Udg. af Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Kbh. 1932-48.
- Henningsen, Gustav: "Vedel, Syv og bogtrykkerne", i: Danske Studier, 1959, s. 53-84.
- Hildeman, Karl-Ivar: Politiska visor från Sveriges senmedeltid. (Disp.). Uppsala 1950.
- " : "Politisk visa", i: Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, XIII, Kbh. 1968, sp. 376-81.
- " : "Visan som vapen i gammal tid", i: Visa och visforskning (red.: Ann Mari Häggman), Helsingfors 1974, s. 43-60.
- Hilton, Rodney(red.): The Transition from Feudalism to Capitalism. London 1976.
- Historievidenskab, nr. 10-11 (1977). Tema: Overgangen fra feudalisme til kapitalisme.
- Huitfeldt, Arild: Danmarks Riges Krønike, Christian III's Historie. (1595). Fotografisk optryk Kbh. 1976.
- Hyltén-Cavallius, G.O. & Stephens, G.(udg.): Sveriges historiska och politiska visor. Örebro

- 1853.
- Jersild, Margareta: Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800. (Disp.). (Svenskt Visarkivs Handlingar, 2). Faulun 1975.
- Kieslich, Günter: Das 'Historische Volkslied' als publizistische Erscheinung. (Studien zur Publizistik, 1). Münster 1958.
- Klusen, Ernst: "Das sozialkritische Lied", i: Handbuch des Volksliedes, I, München 1973, s. 737-60.
- Knudsen, Thorkild & Schiørring, Nils (udg.): Folkevisen i Danmark. Kbh. 1960ff.
- Knudsen, Thorkild: "Ingeborg Munchs viser", i: Folkekeminder, 7. hæfte (1961), s. 89-104.
- " : "Diskussionsindlæg angående Historie og mundtlig historisk visetradition", i: Nordisk seminar i folkedigtning, I, Kbh. 1962, s. 127-34.
- " : "Arbejdsviser og danseviser", i: Nordisk seminar i folkedigtning, I, Kbh. 1962, s. 135-41.
- Kolderup-Rosenvinge, J.L.A.: Samling af gamle danske Love, IV. Kbh. 1824.
- " : "Oplysninger til Dommen over Mester Jacob Nielsen", i: Danske Magazin, 3 R, 3, s. 169-75.
- Kristensen, Evald Tang (udg.): Et Hundrede gamle danske Skjæmteviser. Aarhus 1901.
- Kristensen, Marius: "Folkevisens Afløser", i: Danske Studier, 1915, s. 151-63.
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, I-XX (uafsluttet). Kbh. 1956-76.
- Kvideland, Reimund: "Den folkelege songtradisjonens funksjonelle aspekt", i: Visa och Visforskning, Helsingfors 1974, s. 137-65.
- Laursen, Peter Busk & Nielsen, Per Drud: Om Wolf Biermanns sange og om hans udvisning. Århus 1977.
- Lassen, Erik: Dansk Kunsthistorie, I (ca. 900-1500). Kbh. 1972.
- Liliencron, R. von (udg.): Die historischen Volkslieder der Deutschen vom 13. bis 16. Jahrhundert, I-IV. Leipzig 1865-69.
- Lindberger, Örjan: "Anteckningar om symbolik och tendens i några historiska visor från 1500-talets början", i: Danske Studier, 1955, s. 41-62.
- Lixfeld, Hannjost: "Soldatenlied", i: Handbuch des Volksliedes, I, München 1973, s. 833-62.
- Magnus, Olaus: Historia om de nordiska folken, I-V. (Opr. 1555). Svensk översättning, Uppsala & Stockholm 1909-51.
- Melcher, Peter & Nipperdey, Thomas: "Peasants' War", i: Marxism, Communism and Western Society, New York 1972, s. 238-47.
- Müllenhoff, Karl: Sagen, Märchen und Lieder der Herzogtümer Schleswig, Holstein und Lauenburg. (Opr. 1845). Neue Ausgabe, Schleswig 1921.
- Möller, Hermann: Ein hochdeutsches und zwei niederdeutsche Lieder von 1563-65... Mit einem Anhang: Deutsche Lieder aus der Grafenfehde. (Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Philologisch-Historische Klasse, Neue Folge Bd. VI, Nro. 3). Berlin 1902.
- Nielsen, Lauritz: Dansk Bibliografi 1482-1550. Kbh. 1919.
- " : Dansk Bibliografi 1551-1600. Kbh. 1931-33.
- " : Den danske Bog. Kbh. 1941.
- Nordisk Leksikon for Bogvæsen (red.: Esli Dansten & Lauritz Nielsen), I-II. Kbh. m.fl. 1951-62.
- Nyrop, C.: Den danske Boghandels Historie, I-II. Kbh. 1870.
- Palladius, Peder: Danske Skrifter, I-V. Udgivet af Lis Jacobsen. Kbh. 1911-26.
- Paludan-Müller, C. (udg.): Aktstykker til Nordens Historie i Grevefejdens Tid, I-II. Odense 1852-53.
- Paludan-Müller, C.: Grevens Feide, I-II. Kbh. 1853-54 (fotografisk genoptryk 1971).
- Piø, Iørn: Folkeminder og traditionsforskning. 2. udg., Kbh. 1971.
- Rahmelow, Jan M.: Die publizistische Natur und der historiographische Wert deutscher Volkslieder um 1530. (Disp.). Hamburg 1966.
- Rønsov, Søren: Clementsoprørets sociale baggrund og struktur. Speciale ved Kbh.'s Universitet 1973 (utrykt).
- Rørdam, Holger Fr.: Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen, I. Kbh. 1867.
- " : Kjøbenhavns Universitets Historie, I-IV. Kbh. 1868-77.
- Rågård, Jan: "Landboreformerne i Danmark", i: Kritiske Historikere, nr. 3 (1977), s. 2-24.
- Sauermann, Dietmar: "Das historisch-politische Lied", i: Handbuch des Volksliedes, I, Mün-

- chen 1973, s. 293-322.
- Schiørring, Nils: "Melodistof til Danske Viser 1530-1630", i: Musikhistorisk Arkiv, 4. hæfte, Kbh. 1939, s. 346-96.
- " : Det 16. og 17. århundredes verdslige danske visesang, I-II. (Disp.). Kbh. 1950.
- " : Musikkens Historie i Danmark, I. Kbh. 1977.
- Schmidt, August: Leksikon over landsbyens gilder. Kbh. 1950.
- " : "Bymandsremser og nidviser", i: Folkeminder, 7. hæfte(1961), s. 49-59.
- Scocozza, Benito: Klassekampen i Danmarks historie, Feudalismen. Kbh. 1976.
- Secher, V.A.(udg.): Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve Danmarks Lovgivning vedkomne 1558-1660, I. Kbh. 1887-88.
- " : Danske Lov. Kbh. 1929.
- Sehling, Emil(udg.): Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts, I. Leipzig 1902.
- Sokkelund Herreds tingbøger 1630-32. (Udg. af O.K. Pedersen). Kbh. 1966.
- Solheim, Svale: "Historie og munnleg historisk vise-tradisjon", i: Nordisk seminar i folkedigtning, I, Kbh. 1962, s. 107-25.
- Steenstrup, Johannes: Nogle Bemærkninger om historisk Sandhed i Visedigtning", i: Historisk Tidsskrift, 8 R, I, s. 138-52.
- Steinitz, Wolfgang(udg.): Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten, I-II. Berlin 1955-62.
- Strobach, Hermann: Bauernklagen. Untersuchungen zum sozialkritischen deutschen Volkslied. (Veröffentlichungen des Instituts für deutsche Volkskunde, 33). Berlin 1964.
- Suppan, Wolfgang: Deutsches Liedleben zwischen Renaissance und Barock. Tutzing 1973.
- Thomissøn, Hans(udg.): Den danske Psalmebog. (1569). Fotografisk optryk, Odense 1968.
- Thorsen, Karen: Den danske reformation. Århus 1977.
- Troels-Lund, T.: Dagligt Liv i Norden i det 16. Århundrede, 1-7. 6.udg., Kbh. 1968-69.
- Varmark, Leif: "De herskende klassers 'folkemusik'", i: Kritik, 28 (1973), s. 73-89.
- " : "De undertrykte klassers folkemusik", i: Kritik, 29 (1974), s. 5-27.
- Vedel, Anders Sørensen(udg.): Anders Sørensen Vedsels Folkevisebog. I-II. (1591). Udgivet af Paul V. Rubow. Kbh. 1926-27.
- Wad, Gustav Ludvig: "Pasquiller", i: Fra Fyens Fortid, II, Kbh. 1916, s. 392-458.
- Ward, Donald J.: "Scherz- und Spottlieder", i: Handbuch des Volksliedes, I, München 1973, s. 691-736.